

FİZİKSEL ENGELİ OLAN BİREYLERİN KOŞULLU BEDEN İNŞALARI OLARAK KİMLİKLEŞTİRİLMELERİNE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Dolunay ŞENOL¹

Hatice Şeyda CANBOLAT²

Öz

Bedenin inşalaştırılma süreci, toplumların sahip oldukları kültürel örüntüler ve normlar uyarınca bedenin yapısal özelliklerine yüklenen sosyal anlamlandırmalar neticesinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, biyolojik olarak engelli olma ya da olmama, kültürel manasını içinde geliştiği sosyal yapıda kazanır. Yeti kaybına veya işlev yetersizliğine sahip olma hali, fiziksel ve sosyal yapı tarafından yeterince desteklenmediği için engellilik durumuna dönüşür. Toplum, egemen olandan farklı bedenleri normal olma etiketiyle baskı uygulayarak engellilerin önüne koşullar ve sınırlar koymaktadır. Bireylerin sosyalizasyon süreçlerinde normal olana benzeme ön koşulunun kendilerine dayatılması, onları koşullu beden kimliğine büründürmektedir. Engeli olan bedenler, bir yandan sosyal yapının diğerlerinden beklediği roller ve yükümlülüklerin altında ezilirken bir yandan da bunları yapsalar dahi koşullu beden korsesinin içinden çıkamamanın sıkıntısını yaşamaktadırlar. Toplumsal yapıda engelliğin olağan insanlık hallerinden biri olarak kabul görmemesi, engeli olan bireylerin biyolojik yapılarındaki kayıplarının ötesinde toplumsal yaşamda da sosyal kayıplar yaşamalarına neden olmaktadır. Böylece engeli olan bireylerin eğitim ve istihdam düzeyleri düşük kalmakta, sosyal becerileri ya hiç gelişmemekte ya da zayıflamaktadır. Fiziksel engeli olan bireylerin sosyal bütünleşme süreçlerinin fiziksel ve sosyal yapıdaki engeller yüzünden sekteye uğraması, toplumsal eşitsizliğe ve çözülmeye yol açabilmektedir. Bu yönüyle yaşanan sorunlar sadece engeli olan bireyleri değil, onların ailelerini, sosyal çevrelerini ve tüm toplumu ilgilendirmektedir. Toplumsal bütünleşme engelliliği, anormal olarak konumlandırmayan bir kültürel zeminin oluşturulmasıyla mümkün olabilecektir. Bu bağlamda engelliliği sorun olmaktan çıkararak etkin politikalar üretilmesine şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumsal yapının tüm beden inşalarına, belirli oranda da olsa koşullar ve sınırlılıklar getirdiği sosyal bir gerçeklik olarak kabul edilse de fiziksel engeli olan bireylerin diğerlerine göre bu koşulların ağına takılmama ihtimallerinin daha düşük olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Çalışmanın üzerine temellendirildiği sosyal inşa yaklaşımına göre engellilik olgusu, toplum tarafından anlamlandırılmakta ve yapılandırılmaktadır. Biyolojik bakımdan bir sınırlılığa işaret eden engellilik olgusunun sosyal yapının içinde nasıl anlamlandırıldığı, saha araştırması verilerinin literatür taraması ışığında değerlendirilmesi ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Toplumsal normlar, Fiziksel ve sosyal yapı sınırlılıkları, Engellilik algısı, Koşullu beden kimliği.

¹ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi FEF Sosyoloji Bölümü, dolunay_senol@yahoo.com, ORCID:0000-0003-3716-0430

² Yüksek Lisans Öğrencisi, haticeseyda71@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7246-554X

A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE TO THE IDENTIFICATION OF PHYSICAL DISABLED INDIVIDUALS AS CONDITIONAL BODY CONSTRUCTIONS

Abstract

The process of constructing the body takes place as a result of the social interpretations attributed to the structural features of the body in accordance with the cultural patterns and norms of the societies. In this context, being biologically disabled or not gains its cultural meaning in the social structure in which it develops. The state of having a disability or functional disability turns into a disability because the physical and social structure does not adequately support it. Society presses bodies different from the dominant one with the label of being normal, placing conditions and limits before them. The imposition of the precondition of resembling the normal in the socialization processes of individuals makes them conditioned body identity. Disabled bodies, on the one hand, are overwhelmed by the roles and obligations that the social structure expects from others. On the other hand, they experience the trouble of not being able to get out of the conditional body corset, even if they do. The fact that disability is not accepted as one of the ordinary human conditions in the social structure causes individuals with disabilities to experience social losses in social life beyond their biological structure losses. Thus, the education and employment levels of individuals with disabilities remain low, and their social skills are either not developed at all or are weakened. The interruption of the social integration processes of individuals with physical disabilities due to physical and social structure obstacles can lead to social inequality and disintegration. The problems experienced in this aspect concern not only individuals with disabilities but also their families, social circles and the whole society. Social integration disability will be possible by establishing a cultural ground that does not position it as abnormal. There is a strong need to produce effective policies that remove disability from being a problem in this context. Although it is accepted as a social reality that the social structure imposes certain conditions and limitations on all body constructions, it is possible to say that individuals with physical disabilities are less likely to be caught in the web of these conditions than others. According to the social construction approach on which the study is based, the phenomenon of disability is interpreted and structured by society. It will be tried to reveal how the disability phenomenon, which indicates a biological limitation, is interpreted in the social structure by evaluating the field research data in the light of literature review.

Keywords: Disability, Social norms, Limitations of physical and social structure, Perception of disability, Conditional body identity.

Giriş

Engelliğin oluşumu biyolojik, şekillenmesi ise sosyal bir temele dayanır. Bireyin iç dünyasında engellilik olgusunu nasıl algıladığı ve içinde bulunduğu sosyal yapının onun engelliliğine dair nasıl bir bakış açısı geliştirdiği, engelliliğin her sosyo-kültürel bağlama göre değişiklik gösteren sosyal yönünü ortaya koymaktadır. Bireyin vücudundaki yeti kaybı veya işlev yetersizliği onun toplumla kurduğu sosyal ilişkilerinde bir dezavantaj olarak karşısına çıkmaktadır. Fiziksel engeli olan bireyler, sosyal yapıya dahil olabilmek için fiziksel kısıtlılıklarının ötesinde sosyal kısıtlılıklarla da mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Sosyo-kültürel yapı, tüm olguları

olduğu gibi engellilik olgusunu da inşa ederken egemen olana benzemeyi ön koşul olarak getirmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Sözleşmesi'nde (2015) sakat terimini, iş gücü kapasitesi fiziksel ya da zihinsel bir özür sonucunda önemli derecede kayba uğramış olan birey olarak tanımlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (2022) engelliliğe, hastalık temelli olarak yetersizlik, özürülük ve engellilik kategorileri bağlamında tıbbi yönüne ağırlık veren bir tanımlama yapmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde (ek 3447 sayılı Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi'nin 1. Maddesi), fiziksel veya ruhsal yeteneklerindeki noksanlık sonucunda normal bireylerin kendi kendine yapması gereken işleri yapamayan bireyler, sakat olarak tanımlanmıştır (BİANET, 2022). Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu'na göre; fiziksel, zihinsel, duyuşsal ve sosyal fonksiyonlarında çeşitli nedenlerden dolayı kayıp veya bozukluk yaşayan, günlük yaşamın gerekliliklerini yerine getiremeyecek durumda olan birey sakat, onların özürlenme durumları ise sakatlıktır. Son yıllarda ortak kabul gören tanım ise İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması'na (ICF) aittir. ICF'ye göre bireyin engelli olarak nitelendirilmesine neden olan faktörler, onun aktivite sınırlılıklarına ve işlevsel kısıtlılığına yol açan engellerdir; engellilik, bireysel ve çevresel faktörlerden kaynaklı olumsuzluklara karşılık gelen çatı kavramdır (Dünya Sağlık Örgütü, 2001). Engelliliğin tanımlanması yasalara, yönetmeliklere, örgütlere ve bilim dallarına göre değişiklik göstermektedir. Bu bakımdan her tanım, kaçınılmaz olarak bir eksikliğe sahip olacağından tanımlama yerine unsurları sıralamak daha anlamlıdır. Tereddüt durumunda ise engelinin lehine yorumlanması kabul görmektedir (T.C. Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı, 1999: s.74).

Toplumsal yapı, tüm kurumları olduğu gibi engelliliğin hukuk ve hak temelli inşasını oluşturan kurumları da etkisi altına almaktadır. Engeli olan bireylerin toplumsal yaşama eşit katılımını sağlamaya yönelik yapılan yasa ve mevzuatlar, uygulayıcılar tarafından egemen olanın lehine algılanmaktadır. Yani, öncelik diğerlerine verildiği için engeli olan bireylerin gereksinimleri tam olarak karşılanamamaktadır. Bu da onların potansiyellerinin açığa çıkamamasına ve ötekileştirilmelerine neden olmaktadır. Günümüzde benimsenen sosyal model, her ne kadar engelliliğin belirli bir tanımı yapılamaz, dese de eksik veya sınırlandırılmış tanımlar, kavram karmaşaları, çevirisi yanlış yapılan terimler gibi tartışmaların sonu bir türlü gelmemektedir. Bu boşluktan faydalanan sosyal yapı ise malul, sakat, özürülü, yetersiz, yarım, beceriksiz, zavallı, engelli gibi etiketlemelerle genelde tüm engeli olan, özelde ise fiziksel engeli olan bireyleri, yeniden koşullu bedenler olarak kimikleştirmektedir.

Engelliliğe atfedilen anlamlar neticesinde oluşan engellilik kültürünün; diğerlerinin engelli bireye yükledikleri kültürel anlamlar ve engelli bireylerin yaşam deneyimleri sonucunda kendi bakış açılarıyla kendilerine atfettikleri anlamlar olmak üzere iç içe geçmiş, birbirinin belirleyicisi olmuş, iki ana kaynaktan oluştuğunu söyleyebilmek mümkündür (Burcu, 2015a: s.121). Fiziksel engeli olan bireyleri koşullu bedenlere dönüştüren ana belirleyiciler, sosyo-kültürel bağlam ve öz benlik inşalarındaki kabullenme ya da direnç gösterme düzeyleridir. Bireylerin birincil ve ikincil sosyalizasyon süreçleri, aile ve çevrelerinden gördükleri sosyal destek, eğitim düzeyleri, meslekleri, bağımsız bir yaşam inşası oluşturma seviyeleri, onların özgün kimlik oluşturma süreçlerindeki başlıca faktörler arasında gösterilebilir.

1. Tarihsel Süreçte Engellilik Halleri

Toplumların olgu ve durumlara atfettikleri anlamlar, takındıkları tavır ve tutumlar, sahip oldukları kültür örüntülerinin kalıpları içerisinde şekillenmektedir. Engellilik olgusunun sosyal inşası da toplumların yaşadıkları coğrafyalara ve tarihsel dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. Engellilik hallerinin değişkenliğine neden olan en önemli dinamikler; din, gelenek, siyaset, iktisat-ekonomi ve sosyo-kültürel yapıdır. Engellilik fenomeni için tarihsel sürece bakıldığında – ilkel dönem hariç – değerli olma ya da olmama, hak ve sorumluluklar kapsamında yok sayılmadığı, içinde bulunduğu toplumsal yapının mahiyetine göre bir gündem ve bir kimlik oluşturduğu dikkati çekmektedir.

Çok tanrılı dinler döneminde ailenin işlediği bir suçtan dolayı tanrının ceza olarak bu aileye engelli çocuğu verdiği düşünülmüş, insanlar tanrının gazabını üzerlerine çekmemek için engellilere yardım etmemiş, engelliler şehir dışına sürülerek yalnızlığa ve ölüme terk edilmişlerdir. Sonraki dönemlerde toplum içinde yaşamalarına izin verilse de hor görülüp aşağılanmışlar, değirmenlerde ve su depolarında hayvanların yapması gereken işlerde çalıştırılmışlar, fuhuş ve dilencilik gibi kötü işlerde kullanılmışlar, cüzzamlılarla aynı kolonilerde barındırılmışlardır (Öztürk, 2011: s.16). Batı Avrupa tarihinde, toplumsal normlardan sapmış olarak damgalanan engellilerin pek çok insanlık dışı ve haksız muameleye maruz kalmaları modern döneme kadar devam etmiştir (Sadakoğlu, 2020: s.373).

Antik Çağ'da M.Ö. 4.yy.'dan itibaren ortaya çıkan Asklepionlar, o dönemin en önemli sağlık merkezleridir. Aynı zamanda tapınak olan bu merkezlerde hem manevi temizlik hem de sağlık hizmetleri verilmiştir. Özellikle Galen ve Satyr gibi ünlü hekimlerin yetiştiği Bergama

Asklepionu'nda (M.S. II. y.y.); bugün dahi kullanılan fizyoterapinin çeşitli uygulamaları, su ve çamur banyoları, şifalı otlar ve kremlerle yağlamalar, masaj uygulamaları, açlık, susuzluk ve bağırsak kurleri, spor, törenler, temsiller ve müzik eşliğinde telkin ve ruhsal tedaviler yapılmıştır (Çiçek, 2006: s.2-4). Engellilere genel olarak olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşılan Antik Çağ'da, engellilerin de dışlanmayarak Bergama Asklepionu'nda tedavi edilmeleri modern bir düşünce ürünü olarak dikkat çekmektedir (Akaydın, Bolat, Kars ve Sirer, 2020: s. 109).

M.Ö. 3. ve 1. binyıllara ışık tutan, insanlık tarihi bakımından ilklere imza atan Mezopotamya Medeniyeti'nin Sümerce ve Akadca çivi yazılı metinlerinde fiziksel ve zihinsel yeti yitimlerinden ve bedensel deformasyonlardan oldukça detaylı bahsedilmektedir. Herhangi bir hastalık sonucu oluşan engellilik, bitkisel reçetelerle tedavi edilmeye çalışılmıştır. Kalıcı olan engelliliklerin ise iyileştirilemeyeceğini, büyü ritüellerinin de işe yaramayacağını biliyor olmalarına rağmen bu gerçekliğin nedenini, tanrıların engellileri iyileştirme gücüne sahip oldukları halde onları psikolojik açıdan desteklemeyi ve toplumsal bütünleşmelerine yardımcı olmayı yeğledikleri şeklinde, kehanetçi bir bakış açısıyla anlamlandırdıkları görülmektedir. Tanrıların temsilcileri olarak görülen Mezopotamyalı krallar, kötülüğü ortadan kaldırmak ve toplumdaki adaleti sağlamak için engellilere kraliyete ait mekanlarda görevler veriyor, sosyo-ekonomik yaşama katılmalarında da bir sakınca görmüyor hatta bu durumu desteklediklerini aleni olarak ortaya koyuyorlardı (Kağnıcı, 2020: s.48-64).

Antik Yunan ve Roma'da doğuştan engelli olan bebeklerin tanrıların öfkesini yatıştırmak için kurban edildikleri örneklerine rastlanmaktadır. Savaşlar ve iş kazaları sonucunda sonradan yeti yitimine uğrayan bireyler ise işçi, yurttaş veya asker olarak topluma dahil edilmişlerdir. Yoksulluk içinde yaşayan bu engellilere zamanla merhamet edilmeye başlanmış, maaş bağlanmış, acıma ve destek vaazlarıyla desteklenmeye çalışılmıştır. Orta Çağ'da sakatlar için ilk yatılı kurumlar açılmaya başlamıştır. Rönesans ile birlikte bilimin ilerlemeye başlaması sakatlığa dair algıları da etkilemiştir. Aydınlanma Dönemi'nde tıbbi ve özel tedaviler, kurumsal ve eğitimsel hizmetler gelişmiş, 19. ve 20. yüzyıllarda kurumsallaşma eğilimi daha da artmıştır. 19. yüzyıldaki ucube gösterileri ve 20. yüzyıldaki öjenik düşünce anlayışı, engelli direnişlerini başlatmış ve engelli haklarının elde edilmesinde sivil toplum kuruluşları ve hayır kurumları önemli bir misyon üstlenmişlerdir (Braddock ve Parish, 2011: s.103-106).

İslamiyet Öncesi eski Türk devletlerinde özellikle rol model görevinde bulunan Köktürk Hakanlığı (552-744)'nda engelli vatandaşların hakları kanun hükmündeki törelerle güvence altına alınmıştır. Bu uygulamalar Uygurlar, Oğuzlar ve Yakutlarla da aynen devam etmiştir. Törenin

kesin prensipleri gereği, engelli ve engelsiz insanlar eşit haklara sahip olup maddi ve manevi yönden desteklenmiş, toplumda saygın bireyler olarak yer almışlardır (Çanak, 2020: s.71-76). İslamiyet Sonrası da bu tür eylemler aynı ekseninde hatta daha da kuvvetlenerek devam etmiştir. Her türlü hastanın kabul edilip tedavisinin yapıldığı Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerindeki darüşşifalarda fiziksel ve zihinsel engelliler de ayırt edilmemiş hatta zihinsel engelliler için ayrı bimarhaneler açılmış, onlara şefkatle yaklaşmıştır (Üçer, 2020: s.79).

II. Abdülhamid Dönemi'nde; Sağır, Dilsiz ve Ama Mektebi açılmış, Darülaceze kurumu (1895) ve suni uzuvlar üretmek için imalathane kurulmuş, kimsesiz, yaşlı ve engelliler için sosyal politikalar üretilmeye başlanmıştır (Şimşek, 2017: s.226). Osmanlı Devleti'nin son, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ekonomik kriz olmasına karşın engeli olan çocuk ve gençler öncelikle ele alınmış, Gazi Mustafa Kemal tarafından imzalanan Cenevre Sözleşmesi'yle (1923) çocuk hakları uluslararası bir nitelik kazanmıştır (T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 1999: s.176-177).

Tarihsel süreç insan bedeni üzerinden sürekli ve yeniden şekillenmiş, insanoğlunun inşa ettiği tarihsel ve toplumsal dünyada beden, hep ana odak noktası olagelmıştır. Pre-modern toplumlarda mükemmellik ve kusursuzlukla özdeşleştirilen beden algısı, modern toplumlarda akıldan sonra konumlandırılmış, post-modern toplumlarda ise bütün olarak değil, parçalı ve farklılaşmış çeşitliliği içerisinde ele alınmıştır. Engelli bedenler de tarihsel sürecin dinamik yapısı içinde anormal bedenler olarak etiketlendirdikleri dönemlerden, engelli bedenler olarak görüldükleri günümüze değin bu devinimlerin etkisi altında kalmışlardır (Demir, 2019: s.28).

Normal beden olma, pre-modern dönemle fiziksel olarak düzgün ve güçlü olan beden inşalarıyla özdeşleştirilmiştir. Bu niteliklere sahip olamayan bireyler insan olma vasfından çıkarılmış, olumsuz metafizik öğeler üzerinden tanımlanarak pasifize edilmiş ve tam koşullu beden inşalarına dönüştürülmüşlerdir. Modern dönemde akılcılık çağının başlangıcıyla birlikte fiziksel ve ruhsal ahenk ön plana çıkmış, beden inşasının kurgusu sağlamlık-sakatlık dikotomisi içinde nesnelleştirilmiştir. Fiziksel engele sahip olan beden inşalarının toplumsal yaşamda yer edinebilmeleri cerrahi müdahaleler, tedaviler yoluyla bedenlerindeki yetersizlik ve bozukluğun iyileştirilerek üretim süreçlerine katılmaları koşuluna bağlanmıştır. Post-modern dönemde ise farklılık ve çoğulculuk argümanlarının ön plana çıkmasıyla birlikte engeli bulunan bireyler, kutsanıyormuş gibi gösterilip tüketim kültürünün metaforları aracılığıyla koşullu bedenlere dönüştürülmüş ve silikleştirilmiştir.

2. Sosyolojik Bakışta Engellilik Halleri

Sosyolojinin yeni bir alt disiplini olan engellilik sosyolojisi, dezavantajlı grupların en büyük azınlığını oluşturan engeli olan bireylere ilişkin sosyo-kültürel bağlamın etkisini incelemektedir. Ancak engellilik, diğer dezavantajlı gruplar gibi keskin uçlu değildir. Engellilik halleri, her sosyal yapının içinde var olan bir gerçekliktir. Bu nedenle engeli olan bireyler, genellikle doğrudan dışlanma yerine egemen olana göre inşa edilen fiziksel ve sosyal yapının normlarıncı örtük işlevlerle dışlanmaktadır. Engellilik sosyolojisi de engeli olan bireylerin topluma nasıl dahil edilebilecekleri, sorusuna modeller ve yaklaşımlar üzerinden bir cevap bulmaya çalışmaktadır.

Engelli beden, ilk olarak pre-modern toplumlarda ahlaki çöküşle ilişkilendirilerek inşa edilmiştir. Ahlaki modele göre engellilik, bireyin içindeki şeytanın yani ahlaksızlığın dışavurumudur. Engellilik, engeli olan bireyin ya da ailesinin işlediği bir suç veya ahlaksızlığın sonucunda tanrıların onu sakat yaratması veya sakat yapmasıyla ortaya çıkar. Toplum, tanrının gazabını üstüne çekmemek için onlardan uzak durur, yardım etmez ve yok etmenin gerektiğine inanırdı. Orta Çağ'da ise öldürülmedikleri ancak ağır, kötü ve marjinal işlerde kullanıldıkları, hor görüldükleri bilinmektedir. Suçlanan ve etiketlenen bireyler, maruz kaldıkları fiziki ve duygusal şiddetle beraber toplumsal yaşamdan dışlanmakta ve ötekileştirilmektedirler. Bu negatif durumlar 21. Yüzyıla dek farklı düzeylerde de olsa yaşanmaya devam etmiştir (Özsoy, 1996: s.12; Özgökçeler ve Alper, 2010: s.37). Pre-modern dönemde, yaşam düzeninin büyük ölçüde beden gücüne dayalı olmasından dolayı üretim sürecinde pasif kalan ve tüketici bedenler olarak görülen fiziksel engeli bulunan bireylerin bu dönemde tam koşullu beden kılıfına yerleştirildiği söylenebilir.

Biyo-medikal model, engelliliği bireyin patolojisine ve yetersizliğine dayandırmıştır. Engelliliğin oluşumuna neden olan faktörler, büyük oranda ortadan kaldırılmış veya etkileri hafifletilmiştir. Bu bağlamda sağlık sisteminin hümanize edilmesine ilişkin önemli adımlar kaydedilmiştir. Ancak, sadece yeti yitiminin veya işlev bozukluğunun müdahaleyle düzeltilmesine odaklanıldığı için bu durum pek çok sorunun oluşumuna neden olmuştur. Engelliliği normal-anormal ikileminde konumlandırması, bireylerin aciz ve yetersiz olarak tanımlanmasına ve onların adına çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmesine yol açmıştır. Bu da engelli bireylerin kendilerini toplumdan soyutlanmış ve sınırlandırılmış hissetmelerine neden olmuş, özgüvenleri ve özsaygıları sarsılmıştır (Arıkan, 2002: s.1-2). Engelliliğin tanı ve tedavisinde medikal modelin önemli bir yeri bulunmaktadır. Ancak medikal model, engeli olan bireylerin sosyal yönünü göz ardı edip

toplumsal yaşama katılımını iyileşme şartına bağlayarak onları koşullu bedenlere dönüştürmektedir.

Sosyal model, engellilik olgusunun toplum tarafından üretildiğini savunur. Bu modelin en önemli vurgusu, engellilik olgusunun toplumun dışında tutulmaması, inkâr edilmemesi ve engelliliğin kabul edilmesidir. Odak noktası ise fiziksel ve zihinsel sınırlılıkları olan bireyler ile onların sosyal çevreleriyle kurdukları ilişki ağları üzerinedir. Bireyler sakatlıkları veya engel durumları vasıtasıyla değil, toplumun onların toplumsal bütünleşmesini sağlayamamasından dolayı engelli haline gelmektedirler. Sosyal model, engellilik olgusunu salt biyolojik bir temelde ele almak yerine engellinin sosyal çevresi, yetenekleri ve kazanımları bağlamında ele almaktadır. Engelli bireylerin hizmet alabilmesi engelliliğin tıbbi açıdan kanıtlanmasına bağlıdır. Bu nedenle tıbbi model ile sosyal model arasında etkileşim olmalı, bu iki model arasındaki bariyerler ortadan kaldırılmalıdır. Genel isimlendirilmesiyle sosyal model; sosyo-politik, sosyal inşacı, sosyal etiketlenme gibi pek çok model altında sürekli şekillenmiştir (Burcu, 2010: s.69-75).

İnsan hakları modeli, engelliliğe ilişkin sorunların engeli olan bireylerin diğerleriyle aynı hak ve özgürlüklere sahip olduğunun kavranamamasından kaynaklandığını vurgulamıştır. Sorunu hukuksal boyuta taşıyarak çözümünde mahkemelerin dahil olmasını sağlamıştır. Böylece sosyal modelin önerdiği gibi olumsuz tutum ve davranışların zaman içinde değişmesini beklemeye de gerek kalmayacaktır. İnsan hakları modeli, engeli olan birey için insan hakları yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde devletin hangi alanlarda değişiklik yapması gerektiğini netleştirmektedir. Bu modele göre; engeli olan bireylerin özel gereksinimlerinin karşılanması için yapılanlar pozitif ayrımcılık değildir. Bunlar, engeli olan bireylerin eşit hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlayacak kolaylaştırıcılardır (Gül, 2012: s.12-13).

Yapısal işlevselci yaklaşımın temel çıkış noktası biyolojidir. İnsan vücudundaki organizmanın uyumlu işleyişini, toplumdaki tüm sistemlerin düzenli işleyişine benzetir. Toplumu oluşturan parçalardan biri işlevini yerine getiremezse toplumsal düzen ve istikrar bozulur (Tezcan, 2015: s.10-11). Parsons, hastalığı bir sapma olarak gördüğü için fiziksel yetersizliklerinden dolayı istenilen eylemi gerçekleştiremeyen engellilerin, toplumsal rol ve davranışlardan muaf tutulmaları gerektiğini savunmuştur. Hasta rolü statüsünün en önemli şartlarından biri, tedaviyi kabul etmek ve iyileşmek için çaba göstermektir. Bu kuram, tıbbi model anlayışıyla engelli bireyleri tek bir beklenti seti üzerinden takip etmektedir (Giddens ve Sutton, 2018: s.305-307). Engeli olan bireylerin toplumsal düzene katılabilmeleri için iyileşme şartı getirerek onları koşullu bedenlere dönüştürmektedir.

Çatışmacı kurama göre, toplum kıt kaynaklara erişmek için birbiriyle çatışan parçalardan oluşmaktadır. Bu kaynaklar birbirine eşit olmayan toplumsal gruplara dengesiz olarak dağıtılmıştır. Bu durum hastalığa yakalanma ve sağlık hizmetlerine ulaşmada da eşitsizliklere yol açmaktadır (Sarı ve Atılgan, 2012: s.38). Konuyu yapısal olarak; hastalık, sağlık, küreselleşme, kapitalizm, sömürü gibi makro kavramlar üzerinden değerlendirirken ilişkiler bağlamında ise; bireyler arasındaki çatışmalara doktor, hasta, sağlık personelleri, hastane ve bu durumların ortaya koyduğu iktidar ilişkileri kapsamında bir yaklaşımda bulunmuştur. Konuya kendi sınırlı bağlamından kopmadan yaklaştığı için sağlık kulvarında pek başarılı olamamıştır (Tecim, 2018: s.57-58). Çatışmacı yaklaşım, engellilik olgunu üretim ilişkileri bazında ele almıştır. Bu yönüyle engeli olan bireylerin toplumsal yaşama katılımını çalışma koşuluna bağlamış, engel durumu doğuştan ya da çalışamayacak kadar ağır düzeyde olanları göz ardı etmiştir.

Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre, birey çevresiyle devamlı etki-tepki ilişkisi içerisinde olan bir varlıktır. Bu yüzden yabancılaşma ve sosyo-kültürel kimlik gibi aktüel, sosyal problemler üzerinde odaklanmaktadır. Savunucularından olan Cooley, birey ve grup arasındaki karşılıklı etkileşim sürecine odaklanmış ne grubun ne de bireyin birbirinden öncelikli olmadığı görüşünü savunmuştur. Sembolik etkileşimin odak noktasını sosyal davranışlarda bulunan birey, özünü ise anlamlı bağlantılar oluşturmaktadır. Bireyin bilinçli bir varlık olarak yerine getirmek zorunda olduğu eylem ve etkinlikler, kişinin kendi benliği ve bireylerle girdiği sembolik etkileşim aracılığıyla gerçekleşir. Diğer bireylerle kurulan sağlam ve düzenli bir iletişim ve etkileşim ağı içerisinde bulunmak, bireysel benliğin muhafazası için gereklidir (Şenol, 2017: s.15-103). Engeli olan bireylerin sosyal etkileşim ağı içerisindeki anlamlı ilişkilerden yoksun bırakılmaları, onların birey olma direncini kırmakta, edilgenleştirmektedir. Böylece birey olma kimliğinden koşullu beden olma kimliğine geçişin önü açılmış olmaktadır.

Post yapısalcı yaklaşım, engeli olan kişilerin üzerindeki baskının ve baskı sürecinin açıklanmasından ziyade birilerinin diğerlerinden üstün görülmesi saptamasının yapılamayacağını savunur. Bu yaklaşımın bireycilik ve çoğulculuk argümanına dayanması, engellilik söylemi içinde endişe ile karşılanmaktadır. Bu yönüyle, sosyal modelin doğasında bulunan güncel mücadelelerin de temelini atmıştır. Engellilik olgusunu ele alırken kimlik sorunu üzerinden ilerlemiştir (Burcu, 2015b: s.327). Engeli olan birey, bireycilik ideolojisiyle normalleştirme ve tıbbileştirme ideolojilerinin inşa ettiği bir beden inşasıdır. Engellilikle ilgili deneyimler de bu ideolojilerden kaynaklı söylemsel pratikler tarafından yapılandırılmıştır (Oliver, 2011: s.240). Post- modern yaklaşımdaki farklılık ve çoğulculuk argümanları aslında bireylere tüketim kültürünün normlarını

dayatmakta, onları tek tipleştirilmektedir. Pre-modern dönemin beden gücüne dayalı üretim sistemi içinde kendilerine yer bulamayan fiziksel engeli olan bireyler, post-modern dönemde de tüketimi beden inşalarının ana eylemi haline getiremedikleri için koşullu beden kimliği verilerek toplumdan dışlanmaktadır.

Feminist sakatlık kuramı, bedeninin nasıl tıbbileştirildiğini analiz eder. Toplumsal cinsiyet normları hem kadına hem de sakat kadına hasta ve anormal olarak bakar. Hastalık olgusuna kadınsılık atfeder. Kadın ya da sakat kadın bedeninin disiplin altına alınması sadece kültürel söylemler yoluyla değil, tıbbileştirme ve görünüm imajlarıyla da gerçekleştirilir. Buna göre; sağlık ve görünüm normları, görünüşteki bozukluğu düzeltme amacına hizmet eder ve engeli olan kadın bedeninin, standart kadın figürünü dayatan toplumsal cinsiyet ve sağlık sistemlerinin şartlarına uyacak bir biçime girmesini amaçlar (Garland-Thomson, 2011: s.529-530). Bu bağlamda geleneksel cinsiyet rollerinin gerekliliklerini yerine getirebilecek fiziksel güçten yoksun olan engeli bulunan kadınların çifte dezavantajlı bir konumda buldukları söylenebilir. Hem kadın olmanın hem de engelli olmanın dezavantajlarını aynı anda deneyimlemek zorunda kalan fiziksel engeli olan kadınlar, kat be kat daha fazla koşullu beden inşalarına dönüştürülmektedirler.

Sosyal inşacı yaklaşıma göre gerçeklik, sosyal olarak inşa edilmiştir. Bu inşa sürecini analiz etmek, bilgi sosyolojisinin görevidir. Doğa ile toplum arasındaki diyalektik, birey ve sosyo-tarihsel bağlam arasında da bulunmaktadır. Gerçeklik, bireyin doğa ile sosyal olarak inşa edilen dünya arasındaki münasebeti sonucunda üretilmiş olur. Sosyal gerçeklik göreceli bir yapıya sahiptir. Bir yüzü topluma, bir yüzü bireye dönüktür. Sokaktaki adam, dünyayı kendi bilgisi dahilinde konumlandırırken filozof, bu gerçekliğin temeli ve geçerliliği hakkında sorular sormaktadır. Sosyolojik bağlamda gerçekliğin bilgisi, sosyal göreceliğini daha da meşrulaştırmıştır. Sosyal bir varlık olan insanın inşa ettiği toplum, nesnel bir gerçekliğe işaret eder. Bireysel ve sosyal hafızanın bir ürünü olan toplum, dışsallaşma ve nesnelleşme süreçlerinden geçerek üreticisine geri döner (Berger ve Luckmann, 2008: s.3-264). Engellilik olgusunun temellendiği zeminin bir boyutunu biyolojik faktörler, diğer boyutunu ise sosyal anlamlandırmalar oluşturmaktadır. Bireyin vücudundaki yeti yitimi veya işlev bozukluğundan kaynaklanan fiziksel kısıtlılık hali, fiziksel yapıdaki yetersizlikler ve sosyal yapıdaki olumsuz anlamlandırmalar neticesinde engele dönüştürülmektedir. Fiziksel engele sahip olan bireyler, sosyal yapı içerisinde yeniden inşa edilerek koşullu bedenler haline almakta, toplumdan dışlanmaktadır.

3. Sosyo-Kültürel Algılamada Engellilik Halleri

Engelliliğin temelinde biyolojik işlev kayıplarının olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Ancak engellilik hallerinin süregelen olması, toplumsal bağlamda da inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır. Her toplumun olgulara atfettiği anlamlar, içinde buldukları politik, ekonomik, sosyal ve kültürel yapılara göre farklılıklar arz etmektedir. Engellilik olgusunun toplumsal algılanması da bu yapılarından farklı değildir. Engelliliğin sosyal inşası da toplumun ona çizdiği çerçevede dahilinde şekillenir. Dünyada engellilik hareketlerinin ivme kazanmasıyla birlikte engellilik olgusu, onu oluşturan tüm boyutlarıyla sosyal inşa perspektifi içerisinde ele alınmaya başlanmıştır.

Biz ve onlar dikotomisi ancak beraber olduklarında ve birbirleriyle oluşturdukları ahenkli zıtlığın içerisinde bir anlam ifade etmektedir. Bizin, var olması ancak aynı öz nitelikleri paylaşan onların varlığıyla mümkün olmaktadır (Bauman, 2019: s.72). Bu kategorilerin arasında bulunan statü ve güç ilişkilerinin mahiyeti ve çerçevesine göre toplumdaki bazı gruplar avantajlı bir konum elde ederken engeli olan bireylerin de içinde bulunduğu bazı gruplar ise dezavantajlı bir konumda kalmaktadırlar. Egemen güç, toplumsal inşayı gerçekleştirirken farklı olanları dışlayan etnosentrik bir bakış açısını benimsemektedir. Somut bir gerçekliğe dayanmayan toplumsal normlar, fiziksel engeli olan beden inşalarına görünüş ve işlev bakımından belli bir standardı yakalamayı şart koşmaktadırlar. Bu bağlamda toplumsal normlar, sadece toplumsal düzeni inşa etmekle kalmayıp beden inşalarını da egemenin isteğine göre imal eden bir fabrikaya dönüşmektedir. Bu fabrika, fiziksel engeli olan bireyleri de fiziksel engelli koşullu bedenler olarak etiketlemektedir.

Kimliğin bilişsel boyutunu oluşturan benlik, bireyin kendisiyle ilgili hislerini ve düşüncelerini tanımlayıcı bir niteliğe sahiptir. Kendini kabul ise, bireyin kendi niteliklerinden memnuniyet derecesiyle ilgili bir durumdur. Normal bireyin benlik kavramı değiştikçe önüne çıkan engeller de değişebilmektedir. Ancak fiziki sınırlılıklarından dolayı engeli kalıcı olan ortopedik engelli bireyler için yollar aynı açıklığa sahip değildir (Erkan, 1990: s.6-10). Toplumda fiziksel engeli olan bireylere karşı pasif tutucu söylemlerin yoğun olmasından dolayı birey ya bu durumu içselleştirerek pasif bir kimlik oluşturmakta ya da bu durumu kabullenmeyerek egemen olana karşı bir kin ve nefret söylemi geliştirmektedir. Bu durumdan en çok etkilenen grup ise doğuştan veya erken yaşta fiziksel engellilikle karşılaşan çocuk ve gençlerdir. Bu bireyler, daha yaşamlarının ilk yıllarında koşullu bedenlere dönüştürülerek öğrenilmiş çaresizlik içinde bırakılmakta, toplumsal başarılarının ve toplumsal bütünleşmelerinin önüne set çekilmektedir.

Toplum, engellilik olgusuna problem odaklı bir yaklaşım geliştirdiği için çoğu zaman sorunun daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Bu yaklaşım engeli olan bireyin ve ailesinin

güçsüzleşmesine yol açmakta ve etiketlenmeyi arttırmaktadır. Fiziksel engeli olan bireylerin yaşadıkları toplumsal etiketlenmenin önüne geçilmesi ve bu bireylerin toplumsal yaşama katılımlarının en üst düzeye ulaşabilmesi, bireylerin zayıf yönlerinden ziyade güçlü yönlerinin ortaya çıkartılması ile mümkün olabilecektir. Pozitif yönlerinin ortaya çıkması ile kendi potansiyelini fark eden birey, toplumla daha sağlıklı bütünleşerek mağdur veya kurban rolünden sıyrılıp özgürleşecektir (Özkan, 2011: s.5-7). Bireyin yapabildiklerine ya da birtakım desteklerle yapabileceklerine inanmayan ya da odaklanmayan toplum, onları iş yapamaz, aciz, beceriksiz gibi kalıp yargılarla ön şartlar belirleyerek daha eyleme geçmeden koşullu bedenler olarak damgalamaktadır.

Bireyin vücudundaki fiziksel engel, toplumsal yaşama katılım bağlamında gerekli sosyal tedbirler alınmadığı takdirde bireyin psikolojik iyilik halini de olumsuz olarak etkilemektedir. Durkheim'a (2002: ss.187-371) göre, toplumsal çözülmeyle birlikte bireysel ben duygusunun arttığını, böylece bencillik ve bireyselleşmenin ortaya çıktığını, intiharın modern toplumların en önemli sorunları haline geldiğini belirtmektedir. Toplumsal sezgilerin körelmesi, yerleşik inançların ve olguların yıkılmasıyla toplumdan uzaklaştırılan fiziksel engeli olan bireyler, görülmez koşullu bedenlere dönüştürülmektedir. Engelli bireyin fiziksel kısıtlılıklarından dolayı sosyal izolasyona ve yalnızlığa maruz kalması, sosyal problemleri çözmedeki güçsüzlüğü, onun sosyal ilişkilerinde büyük kayıplar yaşamasına neden olmakta ve ölüm düşüncesi pekişmektedir (Burcu, 2001: s.19).

Engelli bireylerin diğerlerine muhtaç olmadan insanlık onuruna yakışır, bağımsız bir yaşam sürdürebilmeleri ve önyargılardan uzak toplumla bütünleşebilmeleri için her şeyden önce çalışma yaşamına dahil olmaları gerekmektedir. Bu da onların akademik ve mesleki eğitimlerinin desteklenmesi ile mümkündür. Sosyal politikalar ve sosyal düzenlemeler üretilirken engelliler ve engelli adayları düşünülmeden tasarlandığı için engellilerin topluma dahil olmasının önünde ciddi engeller oluşmaktadır. Engellileri toplumla bütünleştirme çabası, engellileri farklı alanlarda dışlayan süreç devam ettiği için birbiriyle çelişmektedir. Bu nedenledir ki çok da başarı sağlanamamaktadır. Gelişmiş ülkelerde dahi durum böyleyken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu gerçekler ne yazık ki daha çarpıcı ve dramatik boyutlarıyla yaşanmaktadır (Öztürk, 2019: s.254-257). Fiziksel engeli olan bireylerin rehabilitasyon ve habilitasyon süreçlerinin desteklenmesi onların koşullu bedenlere dönüşme düzeylerini önemli ölçüde azaltacaktır.

Engellilik hareketlerinin başlamasıyla birlikte engellilik kimliğinin sosyal boyutları ön plana çıkmış, sosyal inşada da etiketleme tartışmaları başlamıştır. Buna göre; engelliğin marjinalizasyonu

ve dışlanmasıyla ilgili söylemler, normal-ideal olanı baz alan hâkim ideolojinin belirlediği ideal normlardan sapmadır. Engelsiz bireylerin kimlik oluşumunu etkileyen faktörler, engelli bireylerin kimlik oluşum sürecini baskılamakta ve onlara pozitif bir kimlik vermek için engelsiz insanların tutumlarını sergilemeleri ve aynı başarıları elde etmeleri koşulu getirilmektedir. Aslında toplumun engelli insanların gereksinimlerini karşılamadaki başarısızlığı yüzünden bio-fiziksel farklılıklar, sakatlıktan engelliliğe dönüşmektedir. Engellilik, bio-fiziksel bir temele sahip olmakla birlikte engellilik kimliği, sosyal olarak inşa edilmektedir. (Burcu, 2006: s.61-78).

Yeti yitimi, vücuttaki bir uzvun yokluğuna işaret eden fiziksel bir olgu iken sakatlık, yeti yitiminin toplum tarafından engeller inşa edilerek olumsuzla dönüştürülmesidir (Davis, 2011: s.503). Kültür, sağlam bedenli kimliklerin her türlü bakış açısının ve tercihlerinin kolektif olarak kabul edildiğini varsayar. Zorunlu sağlam bedenlilik sistemi, “Sen de benim gibi olmak istemez miydin?”, vurgusunu yapan söylemleri sürekli dile getirir. Bu mükerrer edimler yoluyla sakat kimliğini oluşturmaya çalışır (Mcruer, 2011: s.554-555). Bazen de melek ya da günahkâr gibi olumlu ve olumsuz aşkın anlamlandırmalar atfeder. Birbirine taban tabana zıt gibi duran bu tip söylemler ise bireyin içinde bulunduğu engellilik halini, onun insan olma vasfının önüne geçirecek keskin ve uç bir noktaya taşımaktadır. Sonuçta, sosyo-kültürel bağlamda engellilik inşasının kapısı her zaman sağlam olma anlayışına açılmaktadır. Bu da genelde engeli olan, özelde de fiziksel engeli olan bireylere koşullu beden kimliğinin verilmesine yol açmaktadır.

4. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Türkiye’de engeli olan nüfusa ilişkin ilk ayrıntılı demografik özellikler, AB ile uyumlu olarak 2000 yılında yapılan Genel Nüfus Sayımı ile elde edilmiştir. Engellilere ilişkin veri kaynaklarının yetersizliği dolayısıyla yine AB ile uyumlu olarak Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) ve Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı (DİE) iş birliğiyle ilk kez 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması (97.433 hane) gerçekleştirilmiştir. 2000 Genel Nüfus Sayımı ve 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması sonuçları birlikte değerlendirilerek engelli nüfusa ilişkin ilk veri tabanı oluşturulmuştur. Buna göre, engelli nüfusun genel nüfus içindeki oranı %12,29 (8,5 milyon civarında)’dur. Bu çalışmada Türkiye’deki engellilerin sayısal büyüklükleri, oranları, sosyo-ekonomik nitelikleri, engel türleri, engelin oluş nedenleri, bölgesel farklılıkların ortaya konması, süregen hastalığa sahip olma oranının belirlenmesi, yaşadıkları problemler ve toplumdan beklentileriyle ilgili kapsamlı bilgiler elde edilmesi amaçlanmıştır. 2002 verilerinde engel türlerinin iki ana gruba ayrılarak verildiğini görüyoruz. Birinci grubu %2.58 oranla ortopedik, görme, işitme,

dil ve konuşma, zihinsel engelliler oluştururken; ikinci grubu %9.7 ile süregelen hastalığı olanlar oluşturmaktadır. Birinci gruptaki engel türlerine bakıldığında %1.25 ortopedik engelli, %0.6 görme engelli, %0.37 işitme engelli, %0.38 dil ve konuşma engelli, %0.48 zihinsel engelli şeklinde olduğu görülmektedir. Birinci gruptaki en yüksek engellilik oranını %1.25 ile ortopedik engellilerin oluşturduğunu görüyoruz. Süregelen hastalığa sahip olanların içinde de fiziksel engellilerin olduğunu düşünürsek bu oranın daha da yükseleceğini söyleyebilmemiz mümkündür. Genel olarak bakıldığında her iki grupta da (0-9 yaş %4.15, 10-19 yaş %4.63, 20-29 yaş %7.30, 30-39 yaş %11.44, 40-49 yaş %18.07, 50-59 yaş %27.67, 60-69 yaş %36.96, 70+ 43.99) ileri yaşlarda engellilik oranının arttığı gözlenmektedir. Kentte yaşayan engelli nüfus %12.70, kırdaki yaşayan %11.67'dir. Engellilik oranlarının bölgesel dağılımına genel olarak bakıldığında %13.13 ile en çok Marmara Bölgesi, %9.90 ile en az Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin olduğu, %12.52 ile İç Anadolu Bölgesi'nin de üçüncü sırada yer aldığı dikkati çekmektedir. Ortopedik engellilerin bölgesel dağılımına bakıldığında ise birinci sırada %1.60 ile Karadeniz Bölgesi yer alırken ikinci sırada %1.27 ile İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nin yer aldığı görülmektedir. Süregelen hastalığı olanlarda da yine İç Anadolu Bölgesi ikinci sıradadır (Devlet İstatistik Enstitüsü, 2009: s.3-21).

Ülkemizde engeli olan bireylerin sorunları ve bunların çözümüne ilişkin kamu kurum ve kuruluşlarından beklentilerini saptayan bir profil çalışmasına da ihtiyaç olduğu tespit edilmiş, 2010 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından ülke genelinde ilk kez Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma engelli bireylerin sayısı ve niteliklerini belirlemek için değil, günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirirken karşılaştıkları sorun ve beklentilerini saptamak amacıyla yapılmıştır. Ulusal Özürlüler Veri Tabanına kayıtlı olan engelli bireylerin (280 014 engelli birey) %58.6'sını erkekler, %41.4'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Yerleşim yerine göre kentte yaşayanların oranı %62.4, kırdaki yaşayanların oranı %37.6'dır. Engel gruplarına göre bakıldığında; görme %8.4, işitme %5.9, dil ve konuşma %0.2, ortopedik %8.8, zihinsel %29.2, ruhsal ve duygusal %3.9, süregelen hastalık %25.6, çoklu engellilik %18.0 olarak görülmektedir. En yüksek oranın fiziksel engeli olan bireylerin içinde bulunduğu ortopedik, süregelen ve çoklu gruplarda yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Yaş aralığına bakıldığında (0-6 yaş %4.9, 7-14 yaş %16.2, 15-24 yaş %17.2, 25-44 yaş %27.7, 45-64 yaş %18.9, 65 yaş üstü %15.2) çalışma çağındaki nüfus olarak nitelendirilen 15-64 yaş arası aktif nüfusun yoğun olduğu görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2011: s.1).

2002 ve 2010 çalışmalarından sonraki verilerin engeli olan bireylerin cinsiyet ve yaş değişkeni üzerinden değerlendirilmesi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Ulusal Engelli Veri

Sistemi'nde 2021 (Şubat) yılı itibariyle kayıtlı ve hayatta toplam 2.511.950 olan engelli sayısının 775.012'si ağır engeli olan kişilerdir. Bunların çoğunluğunu yine ortopedik engelliler (%13.8) ve süregen hastalığı olanlar (%40.63) oluşturmaktadır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021: 3-7). 2012 ve 2020 yılları arasında kalan yıllar tablo şeklinde engelli bireylerin yaş ve cinsiyet durumuna göre çıkartılmıştır. 2012'de %14,9 kadın engelli birey ve %8,3 erkek engelli birey, 2014'te %22,1 kadın engelli birey ve %12,6 erkek engelli birey, 2016'da %22,8 kadın engelli birey ve %12,1 erkek engelli birey, 2019'da %19,4 kadın engelli birey ve %11,1 erkek engelli birey bulunmaktadır. Yaş aralığı olarak değerlendirildiğinde 2012-2020 yılları arasında bütün yıllarda engelli bireylerin en az 15-44 yaş aralığındayken en fazla 75 yaş üstünde olduğu görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Bu bakımdan engeli olan bireylere ilişkin yapılan çalışmaların, özellikle son yıllardaki istatistik verilerinin de dikkate alınarak sosyolojik boyutunun yeniden ve daha detaylı değerlendirilmesi gerektiğini bir kez daha vurgulamakta fayda bulunmaktadır.

Bu çalışmanın konusunu, %40'ın üzerinde fiziksel engeli bulunan bireylerin sosyal yaşamın içerisinde nasıl koşullu beden kimliğine büründürüldükleri ve bundan nasıl etkilendikleri oluşturmaktadır. Bu sosyal kimlik, sosyo-kültürel yapının bireylerin anatomik yetersizlik ve bozukluklarına atfettiği anlamlandırmalar neticesinde oluşmaktadır. Fiziksel engeli olan bireylerin kendilerine dayatılan koşullu beden kimliğini içselleştirme ya da direnç gösterme süreçleri, içinde buldukları sosyo-kültürel bağlamla doğrudan ilişkili olduğu kabul edilmektedir.

Araştırmanın amacı, fiziksel engeli olan bireylerin koşullu beden kimliğini kabul etme/etmeme süreçlerinde sosyo-demografik ve sosyo-kültürel özelliklerinin etkisini tespit etmektir. Bu nedenle örneklem grubunun temsil kabiliyetinin yüksek olması isteği ile amaçlı örneklem yöntemi uygulanmıştır. Nitel araştırmalarda sıkça kullanılan amaçlı örneklem yönteminde katılımcılar, araştırma için en çok uygun olduğu düşünülen özelliklerine göre belirlenerek seçilmektedir (Başkale, 2016: 26). Bu nedenle araştırmanın evrenini Kırıkkale il sınırları içinde yaşayan fiziksel engelli olan bireyler oluşturmaktadır. Kırıkkale il sınırlarının seçilmesindeki öncelikli neden ağır fiziksel engeli sahip olan araştırmacının ikamet yeri olan Kırıkkale'de erişilebilirlik problemini daha kolay aşabileceği düşüncesi yanında, uzun yıllardır bölgede yaşayan ve kendisi de benzer problemlerle karşılaşan bir kişi olması etkili olmuştur. Araştırmacının Kırıkkale merkez ve Keskin'in Üçkuyu Köyü olmak üzere çift ikametli olması hem merkezde hem de kırsalda araştırma yapmasına daha da önemlisi yılar içinde yapmış olduğu gözlem verilerini çalışmaya yansıtmasına imkan sağlamıştır. Araştırmacının ağır fiziksel engelinin

olması, araştırmaya konu olan bölgede yaşıyor olmasının araştırma konusunun belirlenmesi ve uygulanmasında önemli bir etken olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir.

Araştırmada, Kırıkkale'nin sosyal yapısında sağlam beden kültürünün çok ön planda konumlandırılışının fiziksel engeli olan bireylere neler hissettirdiği ve sosyal bütünleşme süreçlerini nasıl etkilediği ortaya konulmak istenmiştir. Kırıkkale ve çevresi geleneksel ve görece katı bir sosyal yapıya sahiptir. Merkezde ikamet edenlerin çoğu da geçiş aileleri (gecekondu ve kasaba aileleri) olup kırsal özelliği taşıyan (daha önce köy statüsünde olan) uzak mahallelerde yaşamaktadırlar. Kırıkkale il sınırları yerleşkesi, fiziksel yapı bakımından engebeli bir konumda olduğu için fiziksel engeli olan bireylerin erişiminde oldukça dezavantajlı bir ortam sunmaktadır.

Fiziksel engeli olan bireylerin sosyal yapı tarafından koşullu bedenlere dönüştürülmesinde, oluşturulan örneklem grubu, nitel araştırmalarda cevapların tekrara başladığı zamana kadar sürdürülebileceği kabulü üzerinden değerlendirme yapılarak gerçekleştirilmiş, bu sebep ile de ulaşılan örneklem grubunun yeterli olduğu varsayılmıştır. Yine, sosyo-kültürel yapıdaki sağlam beden kültürünün; toplumsal cinsiyet, iş-istihdam, çalışma hayatı, eğitim, politika, toplumsal eşitsizlik, sağlık, mekânsal ilişkiler gibi yaşamın her alanına sirayet ettiği ve etkilediği varsayılmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak amaçlı örneklem oluşturulmuştur. Katılımcılara dört ayrı başlık altında yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile soru sorularak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, merkezde yaşayan katılımcılarla özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde, engelli derneklerinde ve diğer dış mekanlarda; kırsalda yaşayanlarla ise yaşadıkları yerlere gidilerek yapılmıştır. Pandemi dolayısıyla yüz yüze yapılan görüşmeler açık havada gerçekleştirilmiştir. Karşılaştırma yapmak amacıyla 25 kişilik örneklem grubu il merkezi, uzak mahalleler (Çullu, Kaletepe, Aşağımahmutlar, Bağlarbaşı, Osmangazi Mahalleleri), ilçe (Keskin) ve köy (Çalış, Barak, Büyükceceli, Beşler Köyleri) konumundaki yerleşkelerden oluşturulmuştur.

4.1. Görüşme Grubunun Genel Özellikleri

Araştırmanın örneklem grubunda 25 kişi bulunmakta olup bunların 12'sini erkekler, 13'ünü de kadınlar oluşturmaktadır. Görüşme grubundaki bir kişi 16 yaşında, altı kişi 20-29 yaş aralığında, beş kişi 30-39 yaş aralığında, on bir kişi 40-49 yaş aralığında, iki kişi 50-58 yaş aralığındadır. Kadınlardan 4 kişi evli olup biri çocuk sahibidir. Erkeklerden 9 kişi evli olup yedi

kişinin çocuğu bulunmaktadır. Katılımcılardan 1 kişi ilçede, 4 kişi köyde, 14 kişi merkezde, 6 kişi uzak mahallelerde ikamet etmektedir. 7 kişi ilkokul, 5 kişi ortaokul, 6 kişi lise, 3 kişi ön lisans, 1 kişi lisans mezunu, 1 kişi lise öğrencisi, 2 kişi AÖF öğrencisidir. Katılımcılardan 1 kişi öğrenci, 2 kişi ev hanımı, 2 kişi çiftçi, 10 kişi işçi ya da memur, diğer 10 kişi ise işsizdir. Çalışanlardan geçici işçi ve sözleşmeli işçi olan 2 AÖF öğrencisi, 2 de ön lisans mezunu olmak üzere 14 kişi iş aramaktadır. Katılımcıların fiziksel engel oranları %46-95 aralığındadır. 14 kişi doğuştan, 11 kişi ise sonradan engellidir. Doğuştan olanların engel türü cerapral palsi (10), spina bifida (2) ve kalça çıkıklığı (2) olup sonradan engelli olanlar ise çocuk felci (3), omurilik felci (4), felç (2) ve ortopedik engeldir (2).

Araştırma, fiziksel engeli olan bireylerin engelliliğe ilişkin hislerine yöneliktir. Bu bağlamda sorular üç ayrı kategoride hazırlanmıştır. İlk olarak kendilerine atfedilen engellilik kimliğini nasıl algıladıklarını, ikinci olarak fiziksel ve sosyal yapıdan kaynaklı sınırlandırmalar karşısında neler hissettiklerini, üçüncü olarak da bu sınırlandırmaları kabullenmeseler dahi yaşam inşalarının ne ölçüde koşullu bedene dönüştüğü sorgulanmak istendi.

4.2. Görüşme Grubunun “Engellilik” Algısı

Fiziksel engeli olan bireylerin toplumsal normlarca kendilerine atfedilen engellilik kimliği karşısında ne hissettikleri ve bunu ne kadar içselleştirdikleri onların yaşam serüvenlerini etkileyen en önemli faktördür. Birey, ötekilerin kendisine verdiği rolü tamamen benimserse sağlıklı bir özenlik oluşturamamaktadır. Çalışmada fiziksel engeli olan bireylere öncelikle “Size engelli denilince ne hissediyorsunuz? Sahip olduğunuz engel durumundan dolayı diğer bireylerden farklı olduğunuz hissini ilk olarak ne zaman, nerede ve hangi olay sebebiyle deneyimlediniz?”, olarak iki soru yöneltildi.

Çocukken sol elimle tam kavrayamadığımdan her oyunu oynayamazdım. Koşamazdım. Bir şeyler yaparken döküp saçınca çok utanırdım. Ama en çok orta 2., 3. sınıfa giderken engelli olduğum için çok ağladığım zamanlar oldu. Niye, ben diğer kızlar gibi değilim diye ... (K3).

Engelli olduğumu altı yaşında hissetmeye başladım. Arkadaşlarımla top oynarken hiç forvette oynamadım. Hep kaleye geçirirlerdi beni (K7).

Babam beni hiç kucağına alıp sevmedi (K2).

Abimle ablamın gerçek okulda, yerli malı olduğunda çok ağlardım. Artık özel eğitimde biz de yapıyoruz (K14).

Resmi bayramlarda bana hiç görev vermezlerdi (K6).

İlkokul birinci sınıfta ağır yazdığım için arkadaşlarımla hızına yetişemediğimde ilk hissettim (K18).

Fiziksel engeli olan bireyler için kısıtlılıklarından dolayı hareket, zaman ve hız faktörlerinin oldukça önemli olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların söylediklerinden ve araştırmacının kendi yaşam deneyiminden çocukluk ve gençlik döneminde bu faktörlerin öneminin daha da arttığı söylenebilir. Fiziksel yetersizliği olan bireylerin kişilik özellikleri, anne-babalarının, öğretmenlerinin, arkadaşlarının kısacası toplumun onları nasıl gördüklerine göre gelişmektedir. Akademik ve sosyal gelişimin birlikte yürütülmesi için öğretmen, özel eğitimci, fizyoterapist gibi uzmanların iş birliği yapmaları bu anlamda etkili olmaktadır (Özyürek, 1996: s.105-121).

Ben bu hissi en çok benim bebeler ayaklanıp da onlara topal...’ın oğlu, çolak...’ın kızı diye, ünlediklerinde, bi de oğluma “Sende mi baban gibi topalsın oğlum? Topa adam gibi vursan ya.” dediklerinde çok içerledim (K2).

Engelli olduğumu ilk çocukken arkadaşlarımla top oynayamadığımda hissetmişim. Yıllar sonra oğlumla top oynayamadığımda aynı hissi yine çok daha fazla yaşadım (K20).

Dengesiz yürüdüğümünden kızlarım küçükken onları düşürürüm diye, sadece otururken kucağıma alabiliyordum. Engelli olduğumu ilk o zaman hissettim. Diğer babalar gibi onlarla koşamadım, oynayamadım, omzuma atıp gezdiremedim (K1).

Meslek sahibi olmuş, evlenmiş kısacası yaşam inşasını kurmuş olan bireylerin engelliliklerine ilişkin olumsuz sosyal söylemleri çok da umursamadıkları ya da trajediye dönüştürmedikleri gözlemlenmiştir. Ancak çocuklarının kendi engelleri üzerinden dışlanmalarına tahammül edemediklerine yapmış oldukları vurgu son derece düşündürücüdür. Ayrıca çocuklarıyla diğer ebeveynlerin yaptıkları etkinlikleri yapamamaları da onları üzen önemli noktalardan biri olduğu ifadelerden anlaşılmaktadır.

İlki çocukken aklım ermeye başladığımda idi. O zaman köydeydik. Emekleyerek dolanırdım ortalıkta. Kimse beni umruna takmazdı. Akşamları beni başka odaya alırlardı. Ama çok iyi bakarlardı bana (K4).

Ben sakat denmesine alışkınım. Küçükken öbür bebelerle oynayamadığımda ilk engelimi hissettim. Ama buralarda sakatlara çok merhamet ederler (K5).

Babam vefat ettiğinde engelimi çok hissettim. Kimse beni mezarlığa götürmedi. Hem acıyorlar hem de başlarına kalacağımdı, diye korkuyorlardı (K6).

Eskiden köylerde engelli çocukları sakarlardı. Ben emekleyerek her yere giderdim. İlkokul beşinci sınıfa giderken engelli olduğumu hissettim. Utanmaya, içime kapanmaya başladım. Herkesten kaçtım. Bana acıyarak farklı baktıklarını hissettim (K8).

Katılımcıların, engelli olduklarını çocukluk ve gençlik dönemlerinde daha fazla hissettiklerini belirtmiş olmaları son derece anlamlı bulunmuştur. Bunda çoğunun kırsal kökenli ve geleneksel, katı, hiyerarşik bir aile yapısına sahip olmalarının büyük bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Çünkü kırsaldaki işlerin kas gücüne dayalı olması ve günün sonunda biyolojik olarak yorgun olmaları, engeli olan çocukları hatta küçük çocukları dahi görünmez kılmaktadır. Örneklem grubunun yaş ortalamasının genç olmasına karşın kendi yaşadıkları sosyal dışlanmayı

örtme ve genelleştirme çabasıyla çok eski zamanlardan bahsedermiş gibi anlatmaları dikkat çekicidir. Katılımcıların çoğunun “Benim ailem yapmadı ama o zamanlar böyleydi.” anlamına gelen cümleleri çok sık tekrarladıkları gözlemlenmiştir.

Engelli olmadan önce arkadaşlarımla birlikte pek çok hayaller kurardık. Engelli olduğumu en yoğun sevdiğim kızın düğün haberini aldığımda, bir de arkadaşlarım askere giderken hissettim. Nasip böyleymiş (K10).

En çok okula giderken servişçi acizlendiğinde hissederdim. Engelli olduğumda evimiz üçüncü kattı. Dört yıl boyunca çuval gibi sırtlarına yükleyip indirip çıkardılar. Rehabilitasyon merkezlerinin bile rampalı arabası yok. Binalarda ve arabalarda rampa, asansör olsa kimse bana uzaylı görmüş gibi garip garip bakmazdı (K11).

Nişan, düğün merasimlerinde bana acıyarak bakan, gelip-gidip başımı okşayıp öpen, benim eğlenmemi engelleyen akrabalarla görüşmek istemiyorum (K13).

İnsanların her vesileyle “Rabbim sana öteki dünyada ne mükafatlar verecek” demesi beni çok incitiyor (K13).

Bak zamanında gayret edip yürüseydin, şimdi sen de bizimle ... diye, başlayıp biten cümleler beni sinir ediyor (K17).

Bazı insanlar engelimi o kadar çok vurguluyor ki kendimi lekeli ve pis gibi hissediyorum (K19).

Kendimi büyük bir suç işlemiş gibi hissediyorum. Özellikle annem benim yüzümden pek çok etkinliğe katılamıyor (K14).

Katılımcıların neredeyse hepsi, sosyal çevrenin acıma ve merhamet söylemleriyle üstü kapalı kendilerini dışladıklarından çok rahatsız olduklarına, vücutlarındaki engelden ziyade fiziksel ve sosyal yapıdaki engellerin kendilerini engelli hissettirdiğine vurgu yapmaktadırlar. Engel durumuna doğuştan sahip olan bireylerin sıklıkla “Ben doğduğumdan beri böyle olduğum için alışkınım.” cümlesini kullandıkları, sonradan engelli olanların ise devamlı, engelli olmadan ve engelli olduktan sonraki yaşamlarını kıyaslama halinde oldukları gözlemlenmiştir. Ayrıca engel durumu sonradan ortaya çıkanlar, fiziksel yapılarla ilgili sorunları, sıklıkla önceden hiç fark etmediklerini belirtmektedirler. En çok da fiziksel yapıdaki aksaklıklardan ve sosyal rolleri yerine getirememekten dolayı engellerini hissettiklerine dikkati çekmektedirler.

4.3. Fiziksel ve Sosyal Yapıdaki Engellerin Görüşme Grubu Üzerindeki Etkisi

Örneklem grubuna, “fiziksel yapıdan ve toplumsal eşitsizlik, olumsuz kültürel söylemler, aile, dost ve arkadaş ilişkileri, toplumsal cinsiyet, eğitim, iş-istihdam, boş zaman etkinlikleri gibi sosyal yapıdan kaynaklanan engeller karşısında neler hissettiklerine”, ilişkin dört soru yöneltilmiştir. Bu soruya görüşmecilerin vermiş olduğu cevaplardan birkaç tanesi aşağıda verilmiştir:

Fiziksel engeller, benim toplumda diğer insanlarla bir arada yaşamamı engelliyor. Benim akülü sandalyemle geçeceğim rampaların önüne insanlar arabalarını park ediyorlar. Çekin diyorum. Ben geçince tekrar aynı yere park ediyorlar. Geri döndüğümde tekrar çek deyince sen manyak mısın, diyorlar. Polis ne yapsın. İki de bir de polis mi çağırayım. Caydırıcı bir ceza yok ki (K1).

Köy yerinde bayırlar olsun, çakıllı, çamurlu yollar iyice iflahımı kesiyor. Ama yine de kendimi salmıyorum... Elimden geldik kadar her işimi kendim yapmaya çalışıyorum. Sol bacağı yok zaten. Onun için kaç defa takılıp düştüm. Allah etmesin daha beter olurum diye, çok korkuyorum. Ama yine de bu halime çok şükür (K20).

Fiziksel yapıdaki engeller yüzünden hep birilerine muhtaç kalmak, birilerine yük olmak çok ağırıma gidiyor, utanıyorum. Babamın sağlığında çok fark etmiyordum. Artık evde kalmayı tercih ediyorum (K6).

Fiziksel engeller beni başkalarının yardımı olmadan toplumsal yaşama katılamaz duruma getiriyor. Güçsüzleştiriyor. Aciz olmama neden oluyor. Hayatımın kontrolünü ve tercih etme hakkımı elimden alıyor. Örgün eğitime bile devam edemiyorum. İyi ki AÖF bari var (K13).

Katılımcıların görüşmeler sırasında çoğu kez fiziksel engellerin yaşamlarını kısıtlayan en önemli faktör olduğunu vurgulamış oldukları dikkati çekmiştir. Fiziksel engellerin toplumla olan bağlarını koparttığını, bunun için karşılaştıkları sosyal engellerin temelinde dahi fiziksel engellerin yattığını belirtmişlerdir. Yine ulaşım araçlarında rampanın olmaması, ücret talep edilmesi, merkeze uzak kalan yerleşim birimlerine, ilçelere ve köylere dolmuşların belli saatler dışında gitmemesi ve dolu olması, fiziksel engeli olan bireylerin şikayetçi oldukları diğer konulardandır. Kırıkkale’de rampaların önünün kapatılması, bozulmuş ve dik rampalar, rampaların önünde ya da geçiş aralıklarında açık mazgalların bulunması, kaldırımların dar olması, çeşitli obje ve unsurlarla kaplanması, engelli park yerlerinin yetersiz olması, uygunsuz yerlerde ve uzak olması katılımcıların en çok şikâyet ettikleri konular arasındadır.

Oysa Türkiye’nin de kabul ettiği Engelli Hakları Sözleşmesi’nin (2007) 10. ve 19. Maddesi’nde engelli bireylerin de diğerleriyle eşit şartlarda toplum içinde yaşama hakkının bulunduğu ve taraf devletlerin toplumsal yaşama dahil olma hususunda gerekli tüm tedbirleri almakla mükellef olduğu vurgulanmıştır. Buna göre engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımlarının sağlanması adına kişisel destek başta olmak üzere tüm sosyal destek hizmetlerine erişilebilirliklerinin temin edilmesi ve sosyal dışlanmanın ve tecrit edilmenin önüne geçilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir (Engelli Hakları Sözleşmesi, 2009). Türkiye’de de engelliliğe ilişkin eşitlikçi yaşam hakkına dair pek çok politikalar üretilmiş, rehabilitasyon ve habilitasyon süreçlerine önem verilmiştir. Ancak alınan kararlar henüz günlük yaşama tam olarak aksedebilmiş değildir.

Sağlamlarla arkadaşlık etmek çok zor. Bazen benim de tuvalete gitmem gerektiğini bile unutuyorlar. Ya hiç aramazlar ya da bir otururlar kalkmak bilmezler (K11).

İnsanlar çok bencilleşti. Artık dışarı çıkmaya, kalabalıkların içine girmeye korkar oldum. Evde durmak önceden sıkıcı gelirdi. Özellikle son birkaç yıldır çok cazip geliyor (K24).

Engelimden dolayı öz bakımımı kendim yapamıyorum. Bu da çevremle olan ilişkilerimi olumsuz olarak etkiliyor. Hemen hemen her şeyde aileme muhtaç olduğum için kendime ait bir hayatım ve kendime ait çevrem yok (K13).

Zaten bizi bir yere sığdırmıyorlar. Bence ülkemizde adalet var ama burda uygulanmıyor. Devlet bu kaldırımları hepimiz için yapıyor. Kaldırımdan gitsek insanlar istemiyor. Yoldan gitsek arabalar. Ama asıl ben onlarla aynı kaldırımları paylaşmak istemiyorum. Bana hor bakan insanlardan nefret ediyorum (K1).

Engelli bireyler, çoğunlukla kendi hayatlarıyla ilgili tercih hakkına sahip değildirlir. Devlet tarafından resmi yardımcıları sağlanmadığı için geleneksel kurumların desteğine muhtaç bırakılmaktadırlar. Bu kısıtlılıklar onları toplumdan tecrit etmekte, kendilerini diğerleriyle eşit hissetmemelerine, etrafındakilerin onları yük olarak görmelerine, bakım veren yakınlarıyla olgun ve yetişkince bir ilişki geliştirememelerine, özgür ve özgüvenli olamamalarına neden olmaktadır. Bu da onların psikolojik iyilik hallerine olumsuz yansımaktadır (Ünal ve Gençöz, 2018: s.50-51).

Herkesin bana acıyarak baktığını hissediyorum (K7).

Kadersiz, zavallı, sen beceremezsin dediklerinde enerjim düşerdi. Orasını Allah bilir. İki yıllık evliyim. Eşim hiç yürüyemiyor. Kayınvalidemle beraber oturuyoruz. Başta ailem olmak üzere herkes bu evliliğe karşı çıktı. O üniversite mezunu. Ben de bu yıl başladım. Zaten KPSS kursunda tanıştık. Birbirimize hem destek hem yoldaş oluyoruz. Kayınvalidem kendi annemden daha iyi. Kendi evim, kendi eşyam var. Ben artık kendimi biçare hissetmiyorum (K3).

Milletin aklına akıl ermiyor. Hem melek der göklere çıkarırlar hem de otobüslerde, dolmuşlarda, asansörlerde yer vermez itelerler (K24).

Köylümüz, yanımda olur olmaz konuşup benim geleceğimin kaygısına düşüyor (K5).

Gerçi çevremdekilerden çok rahmetli babam beni hor gördü. İlk hanımdan dört tane kızı olunca anamla evlenmiş. Tek oğlunun da sakat olmasını bir türlü gururuna yediremedi. Ama anamdan, analığımdan, ablalarımın çevremdekilerden çok yardım gördüm (K2).

İfadelerden de anlaşılacağı gibi katılımcılar, günahkâr ve şeytan gibi aşırı olumsuz söylemlerle karşılaşmadıklarını dile getirmektedirler. Daha çok “melek, zavallı, sen beceremezsin, sen yorulma, biz yaparız” gibi söylemlerle karşılaştıklarını belirtmektedirler. Öğrencilik hayatı devam eden, iş sahibi, evli ve çocuğu olan katılımcıların olumsuz söylemleri umursamadıkları yönünde beyanlarda buldukları dikkati çekerken, görüşmelere dayanarak bu durumun kendilerinde oluşturmuş olduğu özgüvene bağlı olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Eğitim seviyeleri görece düşük olan, bir meslekleri bulunmayan, bekar, yaşamlarını ailelerinin yanında sürdüren bireylerin bu olumsuz söylemlerden daha çok etkilendikleri ama yine de isyankâr değil, kadercî bir bakış açısı geliştirdikleri, farkındalık seviyelerinin çok yüksek olmadığı, ellerindeki imkanlarla mutlu olmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Akranı bir-iki arkadaşım var ama onlara pek ayak uyduramıyorum. Evlendiler. Telaşeleri çoğaldı. Eskisi gibi olmuyor tabi. Kışın erkekler genellikle Keskin'e gider. Burda kahve,

bakkal hiçbir şeyler yok. Sevenim çok ama tabi sağlamlar gibi olamıyorsun haliyle. İnsanlar beni mevsimiyorlar (K5).

Engelli olduktan bir süre sonra çevremdeki insanların hiçbirisiyle de eskisi gibi bir ilişkim olmadı. Zaten ben köye döndüm. Sevaba girmek için arada gelip ziyaret ettikleri bir zavallıyım (12).

Gittiğimiz yerlerde arkadaşlarımın benim adıma utandığını hissediyordum. Çoğu zaman bana haber vermiyorlardı (K23).

Sakat olmak zor da sakat halinle insanlarla uğraşmak daha zor. Ben de onun için insanlardan ilgimi çektim. Zaten zamanım da olmuyor. İşte yoruluyorum. İş yerindeki arkadaşlıklar bana yetiyor (K21).

Arkadaş dediğin kim ki zaten. Boş vakitlerinde beni oyalamaya gelen iki- üç kuzen, yeğen. Üç-beş yaşlı teyze. Arkadaşlarım evlenip gittiler (K6).

Kışın bu alış-veriş merkezinden başka gidebileceğimiz hiçbir yer yok ki (K23).

Katılımcıların ifadelerinden özellikle de kışın, yerleşim yeri fark etmeksizin dışarı çıkmakta zorlandıkları anlaşılmaktadır. Her iki yerleşim yerinde de fiziksel engeller sosyal yaşama katılımlarını kısıtlamaktadır. Merkezde gidebilecekleri sadece bir tane alış-veriş merkezi bulunmasından şikayetçi oldukları görülmektedir. Katılımcıların ifadelerinden şehir merkezinde yaşayan bireylerin sosyal ilişkiler bağlamında daha kısıtlı bir sosyal sermayeye sahip oldukları, kırsalda ve uzak yerleşim birimlerinde yaşayanların ise sosyal sermaye bakımından daha avantajlı oldukları ancak erişebilirlik konusunda bir takım ek dezavantajlara sahip oldukları söylenebilir. Katılımcıların sosyal çevrelerinin iyi düzeyde olmadığı, özellikle de bekar ve işsiz olanların samimi arkadaşlarının evlenmesi ile birlikte kendilerini anlayan kişilerin olmamasından ve yaşlılarla sohbet etmek zorunda kaldıklarından şikayetçi oldukları gözlemlenmiştir. Yani niceliksel bir yalnızlıktan ziyade niteliksel bir yalnızlık içinde oldukları söylenebilir.

Sevdiğim kızı vermediler. Ama anası şimdi çok pişman. Kızı çocuklarıyla kapısına geri döndü (K8).

Öbürleri gibi askere gidemedim. Bir işin ucundan tutamadım. Evlenemedim. Ağır sakat olduğumdan kimse kızını vermeye yanaşmadı. Onlar da haklı. Sakatım, köylük yerde anamlababamla aynı evde oturuyorum. Rabbim onları başımdan eksik etmesin (K5).

Akranlarım hanım oldu, bey oldu, ben de anca sakat olabildim (K4).

Yurdum yuvam olsun, isterdim ama hiç talibim olmadı ki (K15).

Zorlanarak da olsa her işimi, sadece diğerlerine göre biraz daha uzun sürede yapıyorum. (K3).

Özel ihtiyaçlarımdan dolayı anneme ve eşime muhtaç olmaktan çok utanıyorum. Keşke devlet bir bakıcı verse. Engelli maaşım yetmiyor. Ne ben ne de eşim atanamadık (K16).

Eşim bez raporu almaktan utanıyor. Bu da bizim ekonomimizi bayağı zora sokuyor (K3).

Herkes evliliğime karşı çıktı. “Durmaz kadın kaçır.” dediler. Çok mutluyuz. Dört tane çocuğum var (K8).

Aslında eşlerden birinin engeli ağırsa diğerinin ya hafif engelli ya da engelsiz olması lazım. Yoksa çok mağduriyetler oluyor (K18).

Burcu'nun (2007: s.120-134) "*Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*" ve Demir'in (2019: s.112-217) "*Tekerlekli Düşün: Fiziksel Engellilerin Aile İnşası*" adlı çalışmalarında da ortaya konulduğu gibi, kadınlık ve erkeklik olgularına atfedilen sosyal anlamlar, engeli olan bireylerin yaşamını daha da zorlaştırmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden yapılan çıkarımlara göre engeli bulunan bireyler bir yandan toplumsal cinsiyet rollerinin mesuliyeti altında ezilirken bir yandan da toplumun nezdinde kadın ya da erkek olarak görülmemenin ıstırabını yaşıyor oldukları dikkat çekici bulunmuştur.

Birinci sınıfta okula epeyce gittim. Okuma-yazmayı öğrendim. Ama sonraları öbür bebeler gibi okula neyin de gidemedim. O zamanlar sandalye de yoktu. (K5).

Köy yerinde beni okula götürmek zordu. Pek gidemedim. İyi-kötü okuma yazma biliyorum (K15).

Başımda şant olduğu için doğru dürüst okula göndermediler. Yanlışlıkla düşürdüler. Tekrar ameliyat oldum. Sanki evde tehlike yok mu? Kardeşim de düşmeme sebep oldu. Tekrar ameliyat oldum. Zaten özel okula da kışın birkaç ay gidiyorum (K14).

Benim zamanımda köyde imkanlar yoktu. Ulaşım çok sıkıntılıydı. Ancak ilkokulu bitirebildim. Tekerlekli sandalyem yoktu. On yıl sonra Kırıkkale'ye gelince dışardan ortaokulu, liseyi bitirdim. Bilgisayar kursuna gittim. Sonra işe girdim. Yuva kurdum. Spora başladım. Şimdiki gençlerin imkanları çok. Keşke bizim zamanımızda da olsaydı. Şu akülü sandalye bile elimiz ayağımız (K8).

Kırsalda veya küçük ilçelerde yaşayıp ilköğretimi örgün eğitimde tamamlayanların özgüvenlerinin daha yüksek olduğu görüşmeler sırasında gözlemlenmiştir. Ancak, bazı fiziksel engel türlerine çoklu engelliliğin de eşlik ettiği durumlarda, çocukların eğitim süreçlerinde başlarında sürekli bir refakatçi gerekmektedir. Geniş aile kompozisyonuna sahip, geleneksel değerlerin hâkim olduğu, işgücünün tarıma dayandığı sosyal yapılarda bunun gerçekleşmesi pek mümkün olamamaktadır. Hatta, taşınmalı olmasına rağmen özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinden dahi faydalanamadıkları ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Ben imam-hatip lisesi ve ilahiyat ön lisans mezunuyum. Aslında mesleğim imamlık ve müezzinlik. Ama engellilerden hafızlık belgesi istiyorlar. Engeli olmayan insanlara normal KPSS puanı ve prosedürü uygulanıyor. Bizim müracaat etmemiz için hafızlık belgemizin olması gerekiyor. Bu da engelli insanlar için engel oluşturuyor. Zaten puanlar da yüksek. Ben bu yüzden kaç yıldır atanamadım (K7).

Ortaokul mezunu olarak işe girdim. Sonra liseyi ve üniversiteyi bitirdim. Ama personel olarak girdiğim işimde yükselebilirim. Sürekli KPSS sınavlarına katılıyorum (K22).

Devlet işinde insana daha çok değer veriyorlar. Onun için okudum ama atanamadım (7).

Spor bizi hayata bağlıyor. Birbirimize hem destek hem de örnek oluyoruz. Ama ek masraflar oluyor. Bunun için sponsor olsa çok iyi olacak (K10).

Fiziksel engeli olan bireylerin, sarf ettikleri çabanın diğerleri tarafından görülmemesinden şikayetçi oldukları dikkati çekmektedir. Burcu'nun 2002'de Ankara'nın sekiz merkez ilçesinde yaptığı çalışmada katılımcıların %14'ü engellileri; haklarını savunan, kendi kendine yetebilen, mücadele eden, müzik ve edebiyat gibi bazı alanlarda yetenekli olarak tanımladıkları, 2007'de Türkiye genelinde yaptığı araştırmada ise mücadeleciler tanımlamasının elde edilemediği görülmüştür (Burcu, 2011: s.50). Oysa son yıllarda engeli bulunan bireyler kamusal alanda önemli başarılarla imza atmaya, görünürlük kazanmaya başlamışlardır. Hal böyleyken, acaba gerçekten engellilerdeki mücadeleciler ruh ölmüş müdür yoksa diğer insanlar pasif bedenlere mi bürünmüştür?

Gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların eğitim görme ve bir işe girip toplumsal yaşama katılma konusunda son derece hevesli oldukları, önlerine çıkan biyolojik, fiziksel, sosyal ve bürokratik engellerin onları çok üzdüğü, toplumsal bütünleşme süreçlerini sekteye uğrattığı gözlemlenmiştir. Fiziksel engeli olan bireylerin eğitimlerinde açık öğretim uygulamasının büyük bir işlevi yerine getirdiği görülmektedir. Katılımcıların çoğu yarım kalan eğitimlerini genellikle 18-40 yaş aralığında açık öğretim kanalıyla tamamlamış ya da sürdürmektedirler. Toplumsal normlar uyarınca fiziksel engeli olan bireylere dayatılan koşullu beden kimliğinin kabul veya reddedilmesinde kazanılmış statülerin başat bir role sahip olduğunu söyleyebilmek mümkün görünüyor.

4.4. Fiziksel Engeli Olan Bireylerin Koşullu Bedenler Olarak Yeniden İnşalaştırılması

Çalışmanın sonunda örneklem grubuna, “Fiziki ve sosyal yapıdaki engellemeler, kendinizi şartlandırılmış ve sınırlandırılmış bir beden gibi hissettiriyor mu? Bu hissi size yaşatan vücudunuzdaki engel mi, yoksa çevre mi?”, sorusu yöneltilmiştir. Makalemizde savunduğumuz “koşullu beden kimliği” hipotezimizi destekleyici cevaplar alınmıştır.

Hem memurum hem de ek iş yapıyorum. Aslında ortam uygun olsa ben engelimle yaşamaya alıştım. Düzenimi tutturdum. Meydanda kaldırımın üstünde satış yapıyorum. Rampanın önünü kapattılar mıydı beni buraya hapsediyorlar. Öyle ki tuvalete gidemiyorum. Satışım bitiyor. Alış-verişe gideceğim, fatura yatırmaya gideceğim. Milletten keyfinin yetmesini bekleyip duruyorum. Her yerde aynı sorun. Bundan iyi sınırlama mı olur (K1).

Bugüne kadar üç kişi ‘aa..sende mi adet görüyorsun’ dedi bana (K14).

Evimiz merkeze çok uzak. Çarşıda akümü şarj edecek bir yer bulamıyorum (K16).

Bizim evimiz, mahallemiz tekerlekli sandalyeme hiç uygun değil. Merkeze çok uzak. Çevremdeki her şeyin burada sadece sağlamlar yaşayabilir, diye bağırığımı hissediyorum (K12).

Köyde yine emekleyerek bahçeye çıkardım. Keskin'i hiç sevmedim. Bön bön bakıp duruyorlar. Resmen eve hapis oldum. Dışarı çıkmak için hep birilerinin gözünün içine bakıyorum. Buraya gelince tekerlekli sandalyem oldu ama trene bakar gibi bakıyorlar (K4).

Sosyal yapının, fiziksel engeli olan bireylerin hem biyolojik özelliklerini ve ihtiyaçlarını hem de potansiyellerini görmezden gelerek hayali bir koşullu beden yarattığı ifadelerden anlaşılmaktadır. Sosyal yapı bazen de söylemler yerine davranışlarıyla fiziksel engeli olan bireyleri kamusal alanlardan dışlamakta, yaşam inşalarını ev içi özel alanla sınırlandırmaktadır. Fiziksel yapıdaki eksiklikler ve erişilebilirlik sorunu, fiziksel engeli olan bireylerin kendilerini koşullu bedenler olarak içselleştirmelerine neden olmaktadır.

Engelli olmak, örneğin evlenirken ve işe girerken beni sınırlandırıyor. Kendi mesleğimde çalışmıyorum. İşte bu da bir sınırlandırma. Diğerleriyle aynı koşullarda değiliz. Ondan dolayı on dokuz yaşımdan beri özel sektörde çalışıyorum. Ben niye kendi mesleğimi yapamıyorum. Niye zora koşuluyor ki. Bence engelli bireyler için büyük şehirler daha iyi. İmkânım olsa Ankara, İstanbul gibi büyük bir şehirde yaşamayı çok isterdim (K7).

Özel sektörde hafta sonumuz bile yok. Fizik tedavim çok aksıyor. Ah bir atanabilseydim. Zaman yetmiyor ki çalışıp atanayım (K25).

Görüşmeler sırasında genç ve genç yetişkinlerin eğitim alma, kaliteli ve sevdikleri işlerde çalışma istek ve çabalarının olduğunu, sık sık dile getirilmiş oldukları dikkati çekmiştir. Seçtikleri meslekte çalışamamaları, atanamamaları, özellikle de erişilebilirlik sorunu dolayısıyla eğitimlerinin yetersiz olması, mesleki eğitimlerden faydalanamamaları, iş-kur tarafından verilen işlerin onların engeline uygun olmaması, fiziksel engeli olan bireylerin “iş beğenmiyorlar”, olarak etiketlenmelerine neden olmaktadır. Tüm çabalarına rağmen iş bulamamaları, onları işe yaramaz, aciz, yetersiz damgalamasıyla koşullu bedenlere büründürmektedir.

Egzersiz yapmak bizim için ekmek, su gibi bir şey. Zamanı çok iyi kullanmak gerekiyor (K7).

Toplum, sen yapamazsın, bilemezsin, diyerek bizim özgüvenimizi engelliyorlar (K22).

Eşim tekerlekli sandalye kullandığı için her yere gidemiyoruz. Zaten özellikle kışın gidebileceğimiz bir tane alış-veriş merkezi var. İnsanlar, mutlu olduğumuza pek inanmıyorlar. Kontrol memurlarının teftişlerinden bıktık (K3).

Evimiz alt kat. Çok rutubetli. Ben emekleyerek hareket ettiğim için çok sık hasta oluyorum (K16).

Emekleyerek hareket ediyordum, oturuyordum. Önce hep acıyarak baktılar bana. Ben kendimi kabullenince herkesin de beni kabullendiğini gördüm (K8).

Eğer engelliysen kırk yaşına da gelsen toplum senin adına karar veriyor, baskı yapıyor (K25).

Engelime uygun iş bulamıyorum. Cihazlar için istenen ek para çok fazla. Akülü arabam bile yok (K9).

Eğitimsiz olan engelliler mücadele etmeyi bilmiyor (K7).

Kota uygulamasının yaptırımları caydırıcı nitelikte olmadığından işverenler, engelli işçi çalıştırmak yerine cüzi miktardaki para cezasını ödemeyi yeğlemektedirler. Hem kamu hem de

özel sektördeki kotalar doldurulmamaktadır. Ayrıca fiziksel engellilerin yaşamlarını kolaylaştıran tekerlekli sandalye, ortez-protez gibi araç-gereçler yoksul olanlara devlet tarafından ücretsiz, bürokrasisiz ve insan onurunu zedelemeyecek bir şekilde verilmelidir (Seyyar, 2006: s.43-279). Çünkü, fiziksel engeli olan bireylerin ortez-protez, manuel ve akülü sandalye gibi ekipmanlara birincil derecede ihtiyaçları bulunmaktadır. Bireylerin eğitim, mesleki eğitim ve çalışma yaşamlarının sürdürülebilir bir niteliğe sahip olabilmesi, toplumsal bütünleşmelerinin gerçekleşebilmesi bu unsurların varlığıyla doğrudan ilişkilidir.

Katılımcılar; genellikle oturdukları evlerin engellerine uygun olmadığını, alt kat olduğunu, atanamadıklarını, erişilebilirlik ve fiziksel yapılarıdaki eksiklikler yüzünden eğitimlerinin yetersiz olduğunu ya da geciktiğini, kendilerine verilen işlerin engel durumlarına ve eğitim düzeylerine uygun olmadığını, toplumun onlara acıdığını, yetersiz gördüğünü, kurdukları aile inşalarına önyargıyla yaklaştıklarını, toplumsal cinsiyet rollerini onlara yakıştıramadıklarını, ekonomik sıkıntı çektiklerini, özellikle akülü ve tekerlekli sandalye, ortez- protez, sonda, bez gibi medikal malzemelerde istenen farkların çok fazla olduğunu, sağlık hizmetlerinden de tam olarak yararlanamadıklarını belirtmişlerdir. Bütün bu olumsuzluklar da onların koşullu bedenlere dönüşmelerine neden olmaktadır.

Sonuç

Bireyin varlığı, içinde bulunduğu sosyo-kültürel hayatın onun bedenine atfettiği anlamlandırmalar neticesinde sosyal kimliğine kavuşmaktadır. Sosyal yapı ve birey birbiriyle sıkı bir etkileşim halinde olup birbirinden beslenmektedir. Sosyal bir varlık olan insan, içinde yaşadığı sosyal yapıyla bütünleşme ihtiyacı ve arzusu duymaktadır. Sosyal yapıdaki egemen gücün, beden inşalarına verdiği sosyal kimlik, bireyin sosyal etkileşimlerinin mahiyetinin ve boyutunun belirleyicisidir. Yani sosyal normlar, beden inşalarının toplumsal kabulü için bireylerin önüne sürekli olarak koşul setleri getirmektedir. Özellikle de bizim gibi geleneksel yapısını büyük ölçüde muhafaza eden toplumlarda birey, kabul görmek için ister istemez bu koşullara uymak ve gereklerini yerine getirmek zorunda kalmaktadır. Sosyal normlar, insan yaşamı için gerekli olan özel ve kamusal bütün alanları etkisi altına almaktadır. Bu etkinin derecesi nispeten yerleşim konumlarına göre değişebilmektedir.

Engelliliğin sosyal anlamı, bireyin sosyal yapıda yaşamını bağımsız ve kolay sürdürebilmesini temin edebilecek sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik alt yapıların yetersizliği sonucunda bireyin diğerlerinden farklı görülmesiyle oluşmaktadır. Fiziksel engellilik, toplumda diğerlerinin engelliliğe yüklediği anlamlar ile engelli bireyin kendine yüklediği anlamlar çerçevesinde belirlenmektedir. Bu bağlamda engellilik olgusunun şekillenmesinde sosyo-kültürel ortamın ve tanımlamaların önemi büyüktür (Burcu, 2007: s.1-3). Sosyal yapıda hâkim olan değerlerin dokusu ve rengi, fiziksel engelliliğe de yansımaktadır.

Kırıkkale ili, geleneksel değerlerin baskın olduğu bir sosyal yapıya sahiptir. Kırsal kesimlerinde geleneksel müeyyideler daha keskin bir işleyiş göstermektedir. Sağlam beden kültürü çok ön planda olduğu için gençlerin diş, göz, baş ve karın ağrısı gibi en basit rahatsızlıkları dahi saklanmaktadır. Geleneksel ve dini ritüeller iç içe geçmiş olduğu için engeli olan bireyler, sosyal yapıdan ne tamamen dışlanmakta ne de tam anlamıyla dahil edilmektedirler.

Toplumsal kanaat, engelliliğe ve engeli olan bireylere karşı öte dünya merkezli bir bakış açısı ve yaklaşım geliştirmeyi yeğlemiştir. Fiziksel engeli bulunan beden inşalarına aşkın özellikler atfedilmekte, onlara bir melek misyonu yüklenmektedir. Bu da onların insani nitelik ve gereksinimlerden soyutlanmalarına neden olmaktadır. Özellikle cemaatvari özellikleri bünyesinde yoğun olarak barındıran sosyal yapılarda, fiziksel engele sahip bireyler çevrelerinden çok yoğun bir sosyal destek görmektedirler. İnsanlar onları ziyaret etmekte, yedirmekte, içirmekte teselli edici söylemlerde bulunmaktadırlar. Ancak bu sosyal destek, çoğu zaman engeli olan bireyleri aktif özneler değil, pasif koşullu bedenler haline dönüştürecek bir mahiyete sahip olabilmektedir.

Fiziksel engeli olan bireyleri ziyaret etmeyi unutmayan toplum, onların da tıpkı diğer insanlar gibi ihtiyaçlarının olabileceği ihtimalini göz ardı etmektedir. Eğitim, iş, evlilik, gezmek, etkinliklere katılmak, fikir belirtmek gibi insani özelliklere görünmez bir norm olarak sağlam olma, koşulunu yüklemektedir. Kısaca aşkın değerler vererek yüceltirken örtük işlevlerle dışlamaktadır.

Araştırmanın sınırlılıkları dahilinde yarı yapılandırılmış görüşmeler her ne kadar yirmi beş kişiyle sınırlı tutulmuş olsa da örneklem grubunu oluşturmak için gidildiğinde, fizik tedavi ve spor merkezlerine gelen diğer fiziksel engeli bulunan bireylerle de sohbet edilmiştir. Ortak kanı, özel gereksinimlerinin karşılanmaması, gerekli düzenlemelerin yapılmaması ve tedbirlerin alınmaması yüzünden sosyo-kültürel yapı bağlamında kabul görmedikleri yönündedir. Sosyal yapının önlerine koyduğu tabular karşısında engeli olan bireylerin mücadelecisi bir duruş sergiledikleri, akademik başarı, spor gibi dallarda potansiyellerini ortaya çıkarmak için birbirlerini teşvik ettikleri, destek oldukları gözlemlenmiştir. Görüşülen grup ve görüşmeler sırasında karşılaşılan engeli olan bireylerin genel olarak bilinçlilik düzeylerinin oldukça yüksek olduğu dikkati çekmiştir. Açıköğretim kanallarıyla eğitim düzeylerini yükseltme çabasında oldukları da fark edilmiştir.

Doğuştan fiziksel engeli olan bireyler, engellerinden kaynaklı yetersizliği genellikle çocukluk dönemlerinde, farklılığı ise ergenlik dönemlerinde hissettiklerine vurgu yapmaktadırlar. Engel durumu sonradan ortaya çıkanlar ise engelliliklerini, engelli oldukları ilk beş yıl içinde en yoğun hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu süreçte aile ve sosyal çevrenin farkındalık düzeyinin yüksek olmasının çok etkili olduğu görülmüştür. Tıbbi tedavi sonrasındaki fizik tedavi ve rehabilitasyon süreçlerini düzenli olarak devam ettiren bireylerin engelliliğe dair mücadelecisi bir ruh oluşturdıkları, ideallerini gerçekleştirme ve yaşam kalitelerini yükseltme konusunda daha hevesli ve kararlı oldukları görülmüştür. Aynı durum sosyal aktivitelere katılanlar için de geçerlidir.

Fiziksel engeli olan bireyler, işsizlik ya da nitelikli işlerde çalışamamayı bir yıkım olarak görmektedirler. İşsiz olmak onların bağımsız bir yaşam inşası oluşturmalarını, söz sahibi olmalarını, toplumda statü ve rol elde etmelerini engellemektedir. Toplumla bütünleşemeyen birey, potansiyelini gösteremediği için diğerleri tarafından bilinmez ve görünmezdir. Bu etki fiziksel engeli olan bireyde de diğerleri beni dışlıyor, ötekileştiriyor, tepkisine yol açmaktadır. İş yaşamına atılan – köyde yaşayan iki çiftçi katılımcı da dahil – bireyler, kendi yaşam inşalarını oluşturmak ve kalitesini yükseltmekte daha hevesli ve daha mücadelecisi görünmüştür. Ancak, fiziksel engeli olan kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı olduklarını görüşmelerden elde edilen bilgilere dayanarak söyleyebilmek mümkündür. Hem çalışma yaşamına katılma hem de bağımsız yaşam inşası kurma oranları oldukça düşüktür. Ayaz'a göre; engelli bireylerin işsiz

olması, toplumdaki sağlıklı, üretici olmayan birey, önyargısını pekiştirmekte ve dışlanmayı arttırmaktadır. Çünkü engelli bireyler için iş yaşamı sadece ekonomik boyutu olan bir faktör değildir (Ayaz, 2012: s.36). Çalışma yaşamı, sosyal yaşama daha kolay katılabilmenin önünü açtığı için iş-istihdam sorunlarının çözümünde sosyal politika çalışmaları büyük önem taşımaktadır (Aytaç ve Çetin-Aydın, 2019: s.74).

Fiziksel engeli olan bireylerin çoğunun ilacı, fizik egzersizleridir. Bir yandan günlük rutin olarak yapılması gereken egzersizler, diğer yandan yavaş hareket etmeleri onların yaşamında zaman kavramını ön plana çıkarmaktadır. Hareket alanının engellerine uygun olmaması onlar için bir dezavantaj oluşturmaktadır. Katılımcılara göre yaşadıkları sorunların çoğunun temelini fiziksel yapıdaki engeller ve ulaşım oluşturmaktadır. Birçoğunun fiziksel engeller olmasa sosyal engelleri hiç umursamadıklarını, durumlarına alıştıklarını sıkça tekrar ederek ortaya koymaya çalıştığı görülmüştür. Erişebilirlik ve ulaşım konusunda yaşadıkları zorluklar toplumla bütünleşememelerine neden olmaktadır. Merkezden uzak olan yerleşkeler, bu konuda daha dezavantajlı bir konumdadır. Tüm bu dezavantajlar, fiziksel engeli olan bireylerin biyolojik kısıtlılıklarının yanı sıra sosyal engellemelerle de başa çıkmak zorunda kalmalarına neden olmaktadır.

Fiziksel engeli olan bireylerin fiziksel engellerinden dolayı yaşadıkları sınırlılıklar, sosyal yaşamda karşılarına çıkan engel oluşturan turnikeleri aşmalarını zorlaştırmakta, bu da onları diğerlerinden farklı kılmaktadır. Egemen olanın hızına yetişememeleri de onların beceriksiz, yetersiz, muhtaç ve işe yaramaz olarak etiketlenmelerine yol açmaktadır. Bu etiketlemeler sonucunda fiziksel engeli bulunan bireylere sosyal kimlik olarak koşullu beden kimliği verilmektedir. Sosyal yapıda sağlam beden kimliğinin çok ön plana çıkması, fiziksel engeli bulunan beden inşalarına normal olma koşulunu yüklemektedir. Sosyal normlar tarafından normal olan ya da olmayan bedene yüklenen anlamlar, kutuplaşma yaratarak nefret söylemlerinin oluşmasına ve toplumsal bütünleşmenin zedelenmesine yol açmaktadır. Sosyo-kültürel bağlamdaki engelliliğe ilişkin algının ve uygulamaların değişmesi, sadece genelde tüm engeli olan bireyleri özelde ise fiziksel engeli bulunan bireyleri koşullu beden kimliğinden kurtarmakla kalmayacak, toplumu da engelleyen ve başarısız toplum olma kimliğinden kurtaracaktır.

Kaynakça

- Akaydın, A. Bolat, N., Kars, N. ve Sirer, E. (2020). Antik Çağdaki İlk Tedavi Merkezi: Asklepeion. İçinde A. R. Aydın, İ. Keskin ve N. Z. Yelçe (Edt), *Engellilik Tarihi Yazıları* (ss. 109-118). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- BİANET. (2022). Sakat Kişilerin Hakları Beyannamesi. *Bağımsız İletişim Ağı (Bianet)*. 22.05.2022. Erişim: <https://m.bianet.org/bianet/saglik/26957-sakat-kisilerin-haklari-beyannamesi#:~:text=1%2D%20%22Sakat%20Ki%05%9Fi%22%20normal,belirtilen%20haklardan%20tam%20olarak%20yararlanacaklard%C4%B1r>
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Engelliliğe Yaklaşım. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 1-7. Erişim: http://manevisosyalhizmet.com/wp-content/uploads/2009/08/sosyal_model_ozurluler.pdf
- Ayaz, R. (2012). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Engellilik, Kavramlar, Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet Temelli, Ayrımcılık. İçinde İ. I. Gül, R. Ayaz ve E. Sarıtaş (Haz.). Erişim: *Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet El Kitabı* (ss. 31-44). Ankara: Sabancı Vakfı.
- Aytaç, S. ve Çetin-Aydın, G. (2019). Engelli Bireylerin Gözünden Çalışma Hayatı, Sorunlar ve Beklentiler Üzerine Bir Uygulama Örneği. İçinde Ö. Yaşar, N. Önsal ve D. B. Sarıpek (Edt.), *Engellilerin İstihdamı ve Sosyal Koruma* (ss. 71-85). Ankara: TAEM (Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi).
- Başkale H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlilik, Güvenirlilik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi, *DEUHFED*, 9(1), 23-28
- Bauman, Z. (2019). *Sosyolojik Düşünmek* (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi* (Çev: V. Saygın-Öğüt). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Braddock, D. ve Parish, Susan L. (2011). Sakatlığın Kurumsal Tarihi. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.) (Çev: F. B. Aydar). *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (ss. 101-186). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E. (2001). Gençlik ve İntihar İlişkisi Çerçevesinde Özürlü Olma: Bir Grup Özürlü Üniversite Öğrencisinin İntihar Hakkındaki Düşünceleri. *Polis Bilimleri Dergisi*, 3(3-4), 13-38.

Erişim: <http://genclikbirikimi.org/kunye-2542-genclik-intihar-iliskisi-cercevesinde-ozurlu-olma-bir-grup-ozurlu-universite-ogrencisinin-intihar-hakkindaki-dusunceleri-makale>

Burcu, E. (2006). Özürlülük Kimliği ve Etiketlenmenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-83. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41227/497783>

Burcu, E. (2007). *Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Burcu, E. (2010). Engellilik Modelleri Üzerine. İçinde N. Güngör-Ercan, E. Burcu ve B. Şahin (Edt.), *Hüseyin Yalçın’a Armağan: Sosyoloji Yazıları 3* (ss. 69-81). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Burcu, E. (2011). Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği. *Journal of Faculty of Letters / Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41212/501034>

Burcu, E. (2015a). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Burcu, E. (2015b). Türkiye’de Yeni Bir Alan: “Engellilik Sosyolojisi” ve Gelişimi. İçinde N. Güngör- Ergan (Edt.), *Sosyoloji Konferansları: Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yılı* (ss. 319-341). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi.

Çanak, Ö. (2020). İslam Öncesi Türk Toplum Hayatında Engellilik. İçinde A. R. Aydın, İ. Keskin ve N. Z. Yelçe (Edt.), *Engellilik Tarihi Yazıları* (ss. 1-7). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

Çiçek, Ü. (2006). *Antik Dönem Sağlık Merkezleri*. İzmir: İzmir Ticaret Odası.

Davis, L. J. (2011). Kimlik Siyasetinin Sonu ve Dismodernizmin Başlangıcı: İstikrarsız Bir Kategori Olarak Sakatlık Üzerine. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.) (Çev: F. B. Aydar), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (ss. 501-520). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Demir, A. (2019). *Tekerlekli Düşün: Fiziksel Engellilerin Aile İnşası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Devlet İstatistik Enstitüsü. (2009). *Türkiye Özürsüzlük Araştırması 2002*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Durkheim, E. (2002). *İntihar* (Çev. Ö. Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.

Dünya Sağlık Örgütü. (2001). *İşlevsellik, Engellilik ve Sağlıkın Uluslararası Sınıflandırması: ICF*. Erişim: <https://apps.who.int/iris/discover?query=%C4%B0%C5%9Flevsellik%2C+Yetiyitimi+ve+Sa%C4%9Fli%C4%B1%C4%9F%C4%B1n+Uluslararası%C4%B1+S%C4%B1n%C4%B1fland%C4%B1rmas%C4%B1>

Dünya Sağlık Örgütü. (2022). *Engellilik*. Erişim: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/Life-stages/disability-and-rehabilitation/areas-of-work/disability>

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. (2007). Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktaraflioz/bm_yeni.html

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. (2009, 14 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 27288). Erişim: <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>

Erkan, G. (1990). *Ortopedik Özürlü Çocukların Kendini Kabul Etme Düzeyi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu.

Garland-Thomson, R. (2011). Sakatlığın Dahil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.) (Çev: F. B. Aydar). *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (ss. 521-548). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2018). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (Çev: A. Esgin). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Gül, İ. I. (2012). Engelli Kadınların Hakları, Yasal Düzenlemeler ve Hizmetler. İçinde İ. I. Gül, R. Ayaz ve E. Sarıtaş (Haz.), *Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet El Kitabı* (ss. 17-30). Ankara: Sabancı Vakfı.

Kağnıcı, G. (2020). Çivi Yazılı Metinlerde Engelliler: Eski Mezopotamya'da Fiziksel ve Zihinsel Yeti Yitimleri. İçinde A. R. Aydın, İ. Keskin ve N. Z. Yelçe (Edt), *Engellilik Tarihi Yazıları* (ss. 45-70). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

Mcruer, R. (2011). Zorunlu Sağlam Bedenlilik ve queer/sakat Varoluş. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.) (Çev: F. B. Aydar), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (ss. 549-562). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Oliver, M. (2011). Sakatlığın İdeolojik İnşası. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.) (Çev: F. B. Aydar), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (ss. 227-242). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Özgökçeler, S. ve Alper, Y. (2010). Özürlüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 33-54. <https://www.berjournal.com/tr/ozurluler-kanunu%E2%80%99nun-sosyal-model-acisinden-degerlendirilmesi>
- Özkan, Y. (2011). Önsöz. İçinde Y. Özkan (Edt.), *Sosyal Dışlanma ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı* (ss. 5-6). Ankara: Maya Akademi.
- Özsoy, Y. (1996). Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar ve Özel Eğitim. İçinde Y. Özsoy, M. Özyürek ve S. Eripek (Edt.), *Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar* (ss. 1-20). Ankara: Karatepe Yayınları.
- Öztürk, E. N. (2019). Engellilerin, Türkiye'de İş ve Sosyal Hayata Katılımı Konusunda Sorunları ve Çözüm Önerileri. İçinde Ö. Yaşar, N. Önsal ve D. B. Sarıpek (Edt.), *Engellilerin İstihdamı ve Sosyal Koruma* (ss. 251-258). Ankara: TAEM (Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi)
- Öztürk, M. (2011). Engelli Gerçeği. İçinde M. Öztürk (Edt.), *Türkiye'de Engelli Gerçeği* (ss. 15-38). İstanbul: MÜSİAD Cep Kitapları.
- Özyürek, M. (1996). Bedensel Yetersizliği ve Süreğen Hastalığı Olan Çocuklar. İçinde Y. Özsoy, M. Özyürek ve S. Eripek (Edt.), *Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar* (ss. 103-123). Ankara: Karatepe Yayınları.
- Sadakoğlu, M. C. (2020). Modern Dönemden Günümüze Askeri Gereklilikler Açısından Engelli Yurttaş ve İktidar İlişkileri. İçinde A. R. Aydın, İ. Keskin ve N. Z. Yelçe (Edt.), *Engellilik Tarihi Yazıları* (ss. 371-382). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Sarı, Ö. ve Atılgan, K. G. (2012). *Sağlık Sosyolojisi: Hastalık ve Sağlığa İlişkin Kavramsal Tartışmalar*. Konya: Karatay Akademi Yayınları.
- Seyyar, A. (2006). *Özürlülere Adanmış Sosyal Politika Yazıları*. Adapazarı: Adapazarı Büyük Şehir Belediyesi.
- Şenol, D. (2017). *Sembolik Etkileşim*. Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık.

- Şimşek, K. (2017). II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları (1876-1909). Doktora Tezi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Pamukkale.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021, Şubat). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni*. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Erişim: <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/engelli-ve-yasli-istatistik-bulteni/>
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (1999). *I. Özürlüler Şûrası: Çağdaş Toplum Yaşam Ve Özürlüler Komisyon Raporları Genel Kurul Görüşmeleri (29 Kasım-02 Aralık 1999)*. Ankara: Takav Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Tecim, E. (2018). *Sağlık Sosyolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Tezcan, M. (2015). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2011). *TÜİK, Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Engelli Bireylerin Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Dağılımı*. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=engelli>
- Uluslararası Çalışma Örgütü. (2015). *159 No'lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi*. https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377302/lang--tr/index.htm
- Üçer, M. (2020). Deme Mecnûn'a Deli. İçinde A. R. Aydın, İ. Keskin ve N. Z. Yelçe (Edt), *Engellilik Tarihi Yazıları* (ss. 79-96). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Ünal, B. ve Gençöz, T. (2018). Engellilerin Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dâhil Olma Hakkı: Ayrışma-Bireyleşme Süreci ve Psikolojik İyi Hali. *Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics*,3(1),42-52. Erişim: https://www.researchgate.net/publication/329399979_Engellilerin_Bagimsiz_Yasayabilme_ve_Topluma_Dahil_Olma_Hakki_Ayrisma-Bireylesme_Sureci_ve_Psikolojik